

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Діяльність органів міського самоврядування Одеси у
будівельній сфері (1864-1914)»**
**«Activities of city governments and improvement of Odesa in 1864-
1914»**

Виконала: студентка денної форми навчання
Спеціальності 032 Історія та археологія
Посухівська Анастасія Віталіївна

Керівник д.і.н., проф. Гончарук Т.Г. _____

Рецензент д.і.н., проф. Дьомін О.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2021 р.

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № __ від _____ 2021 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК № 4

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база роботи.....	8
1.1. Джерельна база дослідження.....	8
1.2. Історіографія проблеми.....	13
Розділ 2. Структура та основні напрямки діяльності органів міського самоврядування в Одесі в другій половині XIX – на початку XX ст.	20
Розділ 3. Діяльність представників міського самоврядування в 1864-1914 рр...	33
3.1. Міські голови.....	33
3.2. Архітектори та інженери.....	43
3.3. Роль «Одеського відділення імператорського Технічного товариства».....	52
Розділ 4. Реалізація програм міського будівництва.....	59
4.1. Приватне будівництво.....	66
4.2. Упорядкування вулиць.....	69
Висновки.....	75
Список джерел та літератури.....	78
Додатки	

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається необхідністю всебічного аналізу процесу будівництва міста та роллю міського керівництва в цьому процесі. Однією з визначальних характеристик сучасного світу є існування великих міст, одним із яких є Одеса. За таких умов неабиякої важливості набуває звернення до попередніх етапів історії міста, під час яких закладаються основи тієї ролі, яку відіграє Одеса сьогодні.

На межі XIX і XX століть Одеса була найбільшим за чисельністю населення містом України. Населення міста досягло у 1900 р. 348 тис. осіб. В основному воно збільшувалося за рахунок міграції людей із сіл і міст Херсонської губернії, а також іноземних комерсантів.

У задоволенні потреб швидкозростаючого міста значну увагу відіграє його будівництво. Одеса розвивається дуже швидкими темпами. Місто є одним з найбільших торговельно-промислових центрів Російської імперії. В основі фінансування будівництва лежить вигідна торгівля, підприємницька діяльність купців та фабрикантів, що мешкали в Одесі. Через порт здійснюються торговельні, господарські зв'язки з провідними державами світу.

Процес будівництва Одеси дуже цікава сторінка історії міста. Багато дослідників займаються дослідженням цієї тематики. Ця тема є дуже багатогранною, тому є великий вибір для наукових досліджень. Вона потребує цілісного, всеохоплюючого, системного підходу та глибокого вивчення.

У другій половині XIX століття будівництво міста відходить від наміченого генерального плану. Внаслідок збільшення міста і його населення, Одеса розширяється, з'являються брудні і неблагонадійні окраїни, спорудження дохідних будинків, пристосування під будинками підвальних приміщень. Порівняно з першою половиною XIX ст. значно збільшуються масштаби міста, будівлі і споруди стають більшими за розмірами. Однак і в ці роки архітекторам Одеси вдавалося будувати споруди, які без сумніву можна віднести до

найкращих архітектурних пам'ятоків. У зазначений період активно залучаються нові будівельні матеріали: бетон, шкло, метал, керамічне облицювання, а також передові технології у будівництві, що прискорює темпи розбудови. Велика кількість робітників (близько 10 тис.) також пришвидшували процес.

Важливу роль у процесі будівництва та покращення благоустрою міста відіграють органи міського самоврядування. Одним із найважливіших напрямків роботи органів управління містом було піклування про його упорядкування: освітлення вулиць, будівництво нових ліній водогонів і каналізацій, удосконалення транспортної мережі. Організацію розробки проєктів перепланування окремих ділянок міст, контроль за будівництвом нових споруд здійснював будівельний відділ управи.

Мета: розглянути діяльність органів міського самоврядування в сфері будівництва Одеси другої половини XIX – початку XX століть.

У зв'язку з поставленою метою у роботі реалізуються основні **завдання:**

- визначити коло джерел та літератури з теми;
- поділити джерельну базу на групи для розуміння їх різного інформативного наповнення;
- проаналізувати і узагальнити доступну наукову літературу з проблеми;
- дослідити і проаналізувати всі наявні групи джерел з теми;
- ознайомитися з діяльністю міської влади щодо будівництва Одеси;
- виділити основні заходи управлінських структур в упорядкуванні та покращенні благоустрою Одеси;
- простежити діяльність міського керівництва у сфері будівництва та внесок архітекторів та інженерів.

Об'єктом дослідження виступає діяльність міського самоврядування у будівельній сфері.

Предметом даного дослідження виступає місто Одеса.

Хронологічні межі дослідження – це друга половина XIX – початок XX століття. Нижня межа обумовлена часом проведення міської реформи 1863 р., а верхня – початком Першої Світової війни.

Географічні межі дослідження охоплюють важливий політичний, торговельно-промисловий та культурний центр Південної України – місто Одеса.

Джерельна база дослідження представлена наступними групами: архівні та опубліковані матеріали, публікації в пресі. Найбільш широко зі всіх груп представлені періодичні видання, особливо часописи органів міського самоврядування. Історіографічний доробок розділений за хронологічно-проблемним принципом, що дозволило виокремити загальні праці з історії міста, в яких увага приділяється також і будівництву та дослідження, які присвячені окремим проблемам розбудови та видатним діячам у даній галузі. Докладний аналіз джерел та літератури висвітлений у першому розділі роботи.

Результати дослідження апробовано участю у 77-й звітній студентській конференції ОНУ імені І. І. Мечникова з темою присвяченою постаті Павла Зеленого і його ініціативам у сфері будівництва та благоустрою, у Четвертій та П'ятій Всеукраїнській науковій конференції з історії України: «Хаджибеївські читання», публікаціями у «Матеріалах 73-ї звітньої студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова», «Хаджибеївських читаннях» та публікаціями у історико-краєзнавчому науковому альманасі «Південний Захід. Одесика» та публікацією у 8 випуску наукових студентських праць «Українське порто-франко».

Дослідницька методика. Для досягнення мети і поставлених завдань у дослідженні використовувалися різні методи, які допомогли значно розширити і поглибити вивчення даної теми. Теоретичною основою роботи є загальноприйняті методи, що застосовуються в історичній науці: науковість та об'єктивність. У дипломній роботі простежується використання загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Із загальнонаукових прийомів використано аналіз та синтез. Дані методи дозволили провести продуктивну оцінку вивчених історичних джерел. Щодо методу синтезу, то застосування цього методу передбачає визначення предмету дослідження, відбір необхідного фактичного матеріалу та розкриття предмету дослідження за наміченим сюжетом. Метод індукції передбачає перехід у процесі пізнання від загального знання з теми, що досліджується до окремого, від накопичених у процесі пізнання достовірних окремих фактів до встановлення певних закономірностей історичного процесу, формулювання законів, які, у свою чергу, сприяють пізнанню окремих явищ, фактів, процесів. Дедуктивний метод забезпечує зображення певного історичного явища на тлі загальних історичних процесів.

Також було використано такі спеціальні методи: історико-порівняльний метод, для порівняння процесу розбудови міста у різні періоди; біографічний, для вивчення діяльності міських голів, архітекторів; картографічний, для розгляду і узагальнення планів Одеси того періоду; логічний; метод класифікації; хронологічний та ретроспективний методи.

При дослідженні будівництва Одеси також використовуються методи інших наук, зокрема культурології. Це такі методи, як: аналіз, ідентифікація, зіставлення, диференціювання, систематизація, які передбачають вивчення архітектурного аспекту будівництва.

Дослідження цієї теми також має тісний зв'язок з суміжними науками: історичною географією, топонімікою, архітектурознавством, історією містобудування, картографією, соціологією.

Обґрунтування структури роботи. Структура роботи підпорядкована меті та основним завданням дослідження, яке побудоване за проблемно-хронологічним принципом. Робота містить три розділи, які складаються з підрозділів, висновків, списку джерел та літератури. У першому розділі роботи розглянуто джерельну базу даної теми, опрацьовано усі групи джерел та проаналізовано найважливіші історіографічні надбання. У другому розділі

розкривається структура та основні напрямки роботи органів міського самоврядування згідно з Міськими Положеннями 1863 р., 1873 р., 1892 р. Третій розділ присвячений діячам міського самоврядування – міським головам, членам Управи, архітекторам та інженерам. Також приділена увага ролі Одеського відділення імператорського Технічного товариства в будівництві Одеси та його співпраця з громадським самоуправлінням. Четвертий розділ присвячений тому, як реалізувались програми міського будівництва.

Загальна кількість використаних у роботі джерел та літератури становить 65 одиниць, із них: джерел – 41, літератури – 24.

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ

Процес будівництва Одеси дуже цікава сторінка історії міста. Важливу роль у цьому процесі відігравало міське керівництво. Багато дослідників займаються дослідженням цієї тематики. Ця тема є дуже багатогранною, тому є великий вибір для наукових досліджень. Вона потребує цілісного, всеохоплюючого, системного підходу та глибокого вивчення, адже більшість фахівців зупиняються на дослідженнях окремих аспектів з теми.

1.1. Джерельна база дослідження. Історичні джерела у більшості випадків є основою історичного дослідження. У даній роботі джерела також відіграють важливу роль. Джерельна база поділена на наступні групи: публікації в пресі, архівні та опубліковані матеріали.

У написанні роботи були використані архівні матеріали з Одеського обласного архіву, з фонду 16 «Одеська Міська Управа», опису 82. Серед архівних справ були використані такі: «Замоещение улиц и площадей», «Надзоры за частными постройками», «Планы утверждения проектов и о выдаче разрешения на постройки», «Устройство частной канализации», «Бульварный участок, расходы на переустройство зданий участка» [1], [2], [3], [4], [5], [6]. Архівні справи у написанні роботи допомагають простежити приватне будівництво, його обсяги. Також допомагають краще уявити процес покращення благоустрою, а конкретніше, у сфері замощення та проведення каналізацій.

Завдяки архівним матеріалам можна простежити, що, наприклад, Міська Управа слідкувала за тим, щоб роботи проводилися тільки за наявності спеціального дозволу, в іншому випадку будівництво чи будь-які інші роботи призупиняли (Додаток Д).

А також те, що досить часто кошти виділялися домовласникам для ремонту невеликої частини вулиці, біля їхнього дому (Додаток Г).

Архівних матеріалів з даної теми наявна досить велика кількість і для широкого розкриття проблеми потрібне їх подальше вивчення.

Ще одним цікавим і необхідним джерелом для всебічного вивчення теми є опубліковані матеріали. Зокрема, у даному дослідженні таким джерелом виступають «Обязательные постановления по строительной части в г.Одесса» [11], що були прийняті і затверджені Міської Думою у 1892 р.

У цьому документі прописувалися такі основні положення як: отримання дозволу на будівельні роботи та спорудження нових будинків, документи, які обов'язково потрібно було надати для отримання дозволу. Ще одним важливим пунктом було проведення будівельних робіт та будівельні правила, що стосувалися розмірів дворів, спорудження балконів, сходів та інших прибудов. Наведені положення передусім стосувалися приватного будівництва.

Серед опублікованих матеріалів важливе місце посідають і звіти органів міського самоврядування. Одним з таких звітів є «Отчет о деятельности Одесской Городской Думы за 2-е четырехлетие (сентябрь 1877 – 1881 гг.)» [13]. Звіт показує склад Одеської Думи: Міського Голову, товариша міського голови, гласних у кількості 72 особи та склад Одеської Міської Управи. Окрім цього, надана інформація про всі справи, які розглядалися протягом вказаного періоду та результат їх розгляду. Всього у вказаний період відбулось 197 засідань, розглянуто 626 справ, серед них залишилися невіршеними 58.

«Деятельность Одесского городского общественного управления за 1908 -1912 гг.» - це джерело, в якому подається звіт діяльності міського самоврядування [8]. В тому числі є рубрика про містобудування. У ньому зазначається, що місто активно розвивається, так як домобудування зростає майже втричі.

Ще одним важливим джерелом, що належить до групи опублікованих є «Отчет Одесской Городской Управы» за 1912 р. [14]. У даному джерелі надається звіт про роботу, яку було виконано відділами міської Управою в 1912 році. Всього на той час існувало 8 відділів. Зокрема, це земельний, військовий,

торговий, благодійний, лікарняний, санітарне бюро, водопровідний, фінансовий та будівельний. Для дослідження цієї теми найбільше значення має діяльність будівельного відділу, яка проявлялася у видачі різноманітних дозволів, ремонті міських споруд та нагляді за військовими приміщеннями, а також ремонт мостових, заощення вулиць, освітлення міста, нагляд за роботою каменоломень.

«Роспись доходов и расходов в городе Одессы на 1886 г.» - одне із опублікованих джерел, де подається інформація про прибутки та витрати органів самоврядування на господарство в місті [15].

Окрім звітів про роботу органів міського самоврядування, в роботі використано ще й таке джерело - «Журналы Заседаний Одесской Общей Городской Думы» [9]. На сторінках видання якого подається інформація про засідання Міської Думи та всі справи, які обговорювалися на ньому.

Для дослідження історії формування міського самоврядування в Одесі є важливим дослідження такого джерела як «Новый порядок городского общественногo управления в Одессе» 1863 р. У ньому розкривається зміст Положення про громадське управління Одеси, а також порівняння з положенням Петербурга [10].

«Городское общественное управление в 1893 р.» - це збірка, в якій подається інформація про міське самоврядування та його структуру в 1893 р., яка виглядала наступним чином: Міська Дума (міський голова, товариш міського голови та 55 гласних), Міська Управа та комісії, які займалися первними господарськими питаннями [7].

Також для дослідження було залучено «Сборники обязательных постановлений для городских жителей, постановления и правила», такі збірники були видані в 1890 і 1902 рр [16],[17].

Що стосується джерел, які торкалися би особистостей - варто згадати «Обзор деятельности бывшего одесского городского головы Н.А.

Новосельського». У джерелі вміщено огляд діяльності Новосельського, за час перебування його на посаді міського самоврядування (1867-1878рр.) [12].

Серед різних видів джерел вагоме місце посідають періодичні видання. Основними різновидами яких є газети і журнали. Їх специфічною рисою, як джерела, є комплексний характер. Преса характеризується також оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність. Практика публікації на сторінках газет і журналів офіційних матеріалів – постанов органів державної влади – перетворює пресу на важливе джерело для вивчення історії будівництва Одеси. Важливими є і різні оголошення та замітки.

Таким чином, важливим джерелом виступає офіційний орган Одеського міського самоврядування – часопис «Известия Одесской Городской Думы» (далі – ИОГД). ИОГД видавалися від 1895 р., і виходили двічі на місяць й мали сім розділів («Действия правительства», «Журналы собраний и постановлений Одесской Городской Думы», «Журналы Одесского особого по городским делам присутствия», «Доклады Одесской Городской Управы и Комиссий», «Отчеты и ведомости Городской управы и подведомственных Управ и учреждений, городских училищ, лечебных заведений, приютов и т. д.», «Статистические сведения», «Перепечатки из органов Городских Управлений других городов и из частных изданий, по вопросам Городского Управления и Хозяйства» та окремі підрозділи «Контракты» та «Объявления»), редактором-видавцем був міський секретар Т. Матковський.

Для вивчення історії будівництва Одеси були цінними постанови Одеської Міської Думи, проекти та пропозиції міського керівництва. Важливими були і статистичні дані, у ИОГД були представлена інформація щодо надання дозволів на приватне будівництво по районах [24], [25], [26], [27], [28], [29], [30], [31], [32], [33].

Завдяки матеріалам часопису можна простежити всі найбільш болючі проблеми в житті міста. Нижче наведені приклади, як міське самоврядування намагалось вирішити складні питання в сфері благоустрою.

Загалом, матеріали ІОГД кінця ХІХ – початку ХХ ст. потребують подальшого вивчення. Адже вони дозволяють не лише краще усвідомити стан міського господарства вказаного періоду, але й дослідити діяльність учасників міського самоврядування різних рівнів щодо його покращення.

Газети також є дуже важливим джерелом для дослідження процесу розбудови міста і ролі міського самоврядування в ньому. На межі ХІХ і ХХ століть Одеса була найбільшим за чисельністю населенням містом України. Великою популярністю користувався «Одесский листок» [34], [35], [36], [37], [38], [39], [40], [41]. Газета виходила російською мовою з 30 листопада 1880 р. до лютого 1920 р. Заснована одеським видавцем і меценатом Василем Навроцьким. У кінці 90-их рр. тираж газети становив близько 10 тис. примірників. А після революції, інколи сягав і 40 тис. На сторінках вказаного видання (у окремих статтях, що стосуються розбудови Одеси або ж коротких замітках, оголошеннях та ін.) міститься інформація про будівництво громадських споруд, оголошення про збір коштів на будівництво, постанови Міської Думи та результати роботи будівельних комісій.

Ще одним важливим джерелом для дослідження цієї теми виступають періодичні видання «Одесского отделения Императорского Русского технического общества». Так як товариство мало тісні контакти з міським самоврядуванням Одеси в той час, дослідження періодики є дуже важливим. Одеське відділення Російського технічного товариства було засноване у 1871 р. Воно було створено на базі Одеського товариства інженерів та архітекторів, заснованого у 1864 р. 29 грудня 14 членів товариства зібралися у залі Товариства сільського господарства і заявили про перетворення в Одеське відділення Російського технічного товариства. При ньому існували різноманітні секції, їх кількість з поступовим розвитком науки і техніки постійно

збільшувалася, під кінець існування товариства їх кількість сягнула 13, зокрема це будівельна та архітектурна секції.

З 1885 р. товариство має власне періодичне видання. Ним є журнал «Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества» [18], [19], [20], [21], [22] [23]. Дане джерело є дуже важливим для вивчення діяльності товариства як в цілому, так і окремих його секцій. Адже в журналі публікувався звіт про діяльність товариства за минулий рік, висвітлювалася робота окремо кожної секції, доповіді членів та протоколи зібрань. Окрім того, після заснування школи десятників, їй багато уваги приділялось на сторінках періодичного видання.

Одним з напрямків роботи товариства був розгляд запитів міського керівництва, до 1897 р. їх було розглянуто близько 70, тому діяльність товариства, а особливо його архітектурних та будівельних секцій, тісно пов'язана з міським самоврядуванням Одеси.

Таким чином, опрацьовано різні джерела, які відіграли важливу роль у написанні роботи та висвітлили деякі питання, що стосувалися діяльності одеського міського самоврядування в будівельній сфері.

1.2. Історіографія проблеми. Історіографічний доробок розділений за хронологічно-проблемним принципом, що дозволяє зробити історіографічний аналіз не тільки в хронологічному діапазоні, а і виокремити загальні праці і дослідження, присвячені окремим проблем.

Для написання цієї роботи велике значення мають загальні праці з історії Одеси та Півдня України.

Однією з таких робіт є колективна монографія професорів Одеського Національного Університету ім. І.І. Мечникова «Історія Одеси»[49], яка була видана у 2002 р. Робота присвячена історії міста від найдавніших часів до сьогодення. Важливою частиною дослідження є період ХІХ – початку ХХ ст. У монографії приділяється увага усім сторонам життя міста: економічному розвитку, соціальному становищу, міському управлінню і господарству,

громадсько-політичному життю, культурі, освіті і науці. Важливе місце серед цього переліку посідає будівництво Одеси у зазначений період. Автори, зокрема З.В. Першина, Ф.О. Самойлов, М.О. Скрипник, О. Т. Ярещенко, які були потрібні для написання цієї роботи розділів, намагалися розкрити ті соціально-економічні умови, які сприяли розвитку міста та його розширенню. Також звертали увагу на досягнення міської влади та органів самоврядування у даній галузі господарства, торкалися і проблем, які існували у сфері благоустрою у зазначений період.

Автори зазначали, що велике значення у розвитку Одеси та її благоустрою мало те, що на посаду міського голови у цей період обирали енергійних, наділених підприємницькими здібностями і діловим хистом представників крупної буржуазії [49, с.156].

Що стосується питань благоустрою, то завдяки міському управлінню, у зазначений період, почалися вирішувати три найболючіших питання для міста: водопостачання, каналізації, брукування вулиць.

Ще одним комплексним дослідженням є праця Федора Самойлова «Історія Одещини й Одеси (II пол. XIX ст. – 1914 р.)» [58]. Вона присвячена подіям, що відбувалися на теренах сучасної Одеської області з другої половини XIX ст. до початку Першої світової війни. У книзі показується перебіг господарського освоєння краю, формування строкатого у національному відношенні населення.

Автор говорить про період бурхливого економічного розвитку регіону, особливо Одеси, де був розташований порт, що поєднував місто з цілим світом. Також він наголошує на тому, що Одеса, у даний час, місто «палаців і хатин», маючи на увазі добре впорядкований центр, та злиденність таких районів, як – Слободка-Романівка, Молдованка, Пересип. Ф. Самойлов також торкається аспекту національного складу тих, хто працював у будівельній галузі.

Автор наголошував на тому, що міська влада також долучається до вирішення багатьох складних питань з благоустрою та будівництва в місті.

Зокрема, відсутність газопроводів позбавляла майже половину населення можливості скористатися газом як дешевим джерелом освітлення своїх помешкань. Становище у цій сфері дещо поліпшилось із вступом до ладу ще у 1887 році міської електричної станції. У зв'язку з дорожнечею електроенергія подавалась тільки в центральну частину міста та багаті оселі. Лише у 1913 році була побудована нова велика електростанція потужністю понад 10 тис. кінських сил. Це певною мірою поліпшило електропостачання у місті [48,с.91].

Ще одним цікавим дослідженням з історії містобудування Одеси є праці Валентина Пилявського «Архитектура Одессы: Стиль и время Одесса» [54] і «Зодчие Одессы: Историко-архитектурные очерки» [55]. У праці про одеських зодчих розповідається біографія та головні проекти відомих одеських архітекторів. Праця є важливим дослідженням діяльності одеських архітекторів. Досить часто архітектори та інженери виконували певні доручення або ж працювали в органах міського самоврядування.

Валентин Пилявський хоча передусім і займався історією діяльністю архітекторів, але також підкреслював значення органів міського самоврядування. До початку ХХ століття в Одесі, за підрахунками В. Пилявського, щорічно будувалось в середньому біля 200 будинків, при цьому добудовувалось і перебудовувалось стільки ж. Капітали, які були вкладені в доходні будинки, перші з яких почали будуватися ще в 1820-их роках, швидко окуповувались, що давало додаткові прибутки для будівництва.

Високі темпи будівництва супроводжувались покращенням житла у престижних районах міста. Будівельний відділ, переглядаючи нові проекти, слідкував лише за тим, щоб їх планування і висота відповідали вимогам Будівельного уставу 1857 р., а з 1904 – Будівельним правилам для Одеси, які передбачали висоту лицьових корпусів не більше за ширину вулиці, дворових – 1,5 відстані між ними [55, с. 18].

Також ще одна цікава праця Тимофійко В.І. «Історико-містобудівні дослідження Одеси» [47]. Ця наукова монографія присвячена історико-

містобудівним дослідженням одного з провідних міст України. Хоча мета дослідження полягала у забезпеченні збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, у праці можна знайти багато інформації з даної теми.

Для дослідження впорядкування окремих вулиць є цікавою стаття В. Слисарчука «Благоустройство Французького бульвару»[60], де автор на прикладі однієї вулиці демонструє ті заходи, які робить влада для покращення цієї вулиці. Торкається автор питання перейменування Мало-Фонтанської дороги в Французький бульвар. Також стаття демонструє те, що приватна власність на землю заважала проведенню ремонтних робіт, адже врегулювати питання розширення дороги за рахунок приватних ділянок було важко.

Для дослідження теми є дуже важливими роботи присвячені формуванню органів міського самоврядування в Одесі.

Однією з таких є монографія С.Н. Стременовського «Местное самоуправление г.Одессы в середине XIX столетия». Автор піднімає питання витоків міського самоуправління ще з часів Київської Русі. Багато уваги приділено першій половині XIX століття, а саме становленню органів самоврядування та їх діяльність у дореформений період. Але найбільш широко він розкриває реформу 1863 року в місті та діяльність реформованих органів [61].

Робота К.А. Тиганія «Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеси). У роботі надано загальну характеристику структури та основних напрямків діяльності Одеської Міської Думи у 1801 – 1863 рр., створеної на основі Жалуваної грамоти 1785 р. Відзначаються основні структурні недоліки існуючої системи органів міського самоврядування, зокрема: відсутність Загальної Думи, Купецької та Міщанської Управ, непропорційність представництва різних соціальних верств городян, небажання городян брати участь у діяльності Міської Думи [62].

Проаналізовано функції Одеської Міської Думи за Міським положенням 1863 р. Визначено запровадження нового, заснованого на демократичних принципах, для органів міського самоврядування Російської імперії середини XIX ст., підходу до формування структури Міської Думи; пропорційність представництва членів міської громади в структурних підрозділах Міської Думи; нове тлумачення поняття «міська громада»; можливість створення контролюючих органів у вигляді спеціальних проблемних комісій; засади виборності всіх посадових осіб; чітка регламентація повноважень всіх органів. Окремо підкреслюється значення зібрання виборчих в якості станового представницького органу. Відзначено збільшення активності городян у вирішенні міських справ. Також проаналізовано структуру та напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1870 р. Окремо розглянуто основні напрямки діяльності Міської Думи у соціальній сфері, формуванні міського бюджету, діяльність Міських Голів.

Здійснено аналіз структури та визначено напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1892 р. Відзначено тенденцію до зменшення повноважень органів міського самоврядування, встановлення адміністративного контролю з боку коронної влади, позбавлення права самостійно вирішувати будь-які господарські справи.

Окрім цього для дослідження використовувалися статті, присвячені діячам одеського самоврядування. Зокрема, таким особистостям, як Павло Зелений та Григорій Маразлі.

Дослідженню постаті Г. Маразлі присвячена робота Єлизавети Кузьмінської «Отец и сын Маразли» [50]. У роботі авторка розповідає про життєвий шлях Григорія Івановича (батько) і Григорія Григоровича (син) Маразлі. Ці дві постаті відіграють неабияку роль в історії Одеси. У праці розповідається і про народження, і про юні роки майбутнього міського голови. Чимала увага приділена його діяльності після повернення з Франції та початку роботи на ниві міського самоуправління. Окремий розділ присвячений роботі

на посаді міського голови. Зокрема зазначається, що окрім роботи на посаді міського голови, він ще й був керівником грецької общини, був членом різноманітних комісій, наукових товариств. Але ніколи не був такою особистістю, який знаходився в багатьох організаціях і нічим не займався.

Робота Сергія Решеткова і Лариси Іжік «Григорій Маразлі, честь паче почеси» [56]. Це праця, в якій описується його біографія і родинне оточення, активна діяльність в Одесі в ролі гласного Думи, члена Міської Управи, міського голови, людина, яка працювала на благо міста більше 30 років. Автор наводить багато джерел, які показують стосунки і уявлення, що склалися у оточенні про міського голову. І намагається дати оцінку діяльності Маразлі на посаді міського голови, не враховуючи його меценатську діяльність.

Окрім постатті Г.Маразлі, автори торкалися і діяльності Новосельського на посаді міського голови [57].

Що ж стосується Павла Зеленого, то це праця Т.Г.Гончарука, В.В. Герасименко, І.М. Жиленко «Ініціативи міського голови Одеси П.О.Зеленого на сторінках «Известия Одесской Городской Думы» (1898-1905 рр.) [43]. У статті на основі матеріалів газети «Изветия Одесской Городской Думы» розглянуто пропозиції П.Зеленого в період перебування його на посаді міського голови в 1897 -1905 рр. У статті досліджено пропозиції в сфері покращення благоустрою міста та удосконаленню робіт міських служб: розширення доріг, управління водопроводом, реформування пожежної служби, а також будівництва. Розглянуто пропозиції щодо розвитку в місті освіти, охорони здоров'я та культури, в тому числі про будівництво нової будівлі міської публічної бібліотеки.

А також дослідження одеського краєзнавця Г. Зленка, у працях якого здебільшого розглядається діяльність П.Зеленого до його обрання міським головою, як літератора, видавця «Одесского вестника», громадського діяча, члена «Просвіти» [45].

Отже, з цієї теми наявний досить різноманітний комплекс джерел. Для розуміння їхнього інформативного наповнення їх було розділено на групи: архівні та опубліковані матеріали і періодичні видання. Найбільш широко у роботі представлені саме матеріали преси. Зокрема – це часопис «Известия Одесской Городской Думы», що був офіційним органом міського самоврядування. У ньому досить широко представлені ініціативи та діяльність Міської Думи. Другим періодичним виданням були «Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества». Неодноразово послугами товариства користувалося міське керівництво, для якого були важливим заключення та рекомендації членів Одеського відділення Російського технічного товариства. І третім джерелом виступає газета «Одесский листок», в якій висвітлювалися всі тогочасні події. Окрім матеріалів преси, до дослідження було залучено і опубліковані джерела, серед яких велика кількість звітів міського управління.

Щодо історіографії, то багато дослідників займаються дослідженням цієї тематики. Ця тема є дуже багатогранною, тому є великий вибір для наукових досліджень. Але є не достатньо заповненою. Вона потребує цілісного, всеохоплюючого, системного підходу та глибокого вивчення.

Розділ 2

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ОДЕСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Процес формування органів міського самоврядування на Півдні України у другій половині ХІХ ст. було розпочато з реформування Одеської Міської Думи у 1863 р. шляхом надання їй окремого від Загальнодержавного Міського положення.

До 1863 р. структура діючих установ та посад з громадського управління складалася з Міського Голови, Міського депутатського зібрання, Міської Шестигласної Думи, Канцелярії Міської Думи. Загальна Дума, як один із органів міського самоврядування не існувала. На посаду міського голови в цей час зазвичай обиралися особи із числа почесних громадян та купців. До міського депутатського зібрання входили міський голови та 11 депутатів – 5 дворянства та 6 від купецтва. Депутатське зібрання розглядало докази міського стану, які представляли міщани та ремісники, що бажали записатися або перейти до іншого стану. Міська Шестигласна Дума складалася з міського голови, шістьох гласних, яких обирали виключно із купців ІІ та ІІІ гільдій та міського старости або скарбника [62, с.58]

Члени Думи збиралися кожного дня, окрім вихідних. Міський голова крім того, що був присутнім на засіданнях у Думі, також і головував у міському сирітському судді та брав участь у засіданні будівельного комітету та лікарської управи, як представник міської громади. Гласні в той час займалися господарством міста, поселеннями військових. Обов'язковою також була їх присутність при продажу міського майна чи нерухомості. Канцелярія Міської Думи складалась із відділень бухгалтерії, реєстратури, архіву та шістьох столів - виконавчого, господарського, ревізького, рекрутського, єврейського та

«міської землі». Усього в канцелярії працювало 40 осіб. Також Міській Думі підпорядковувались міські прилюдні нотаріуси та приватні маклери, міські аукціоністи, присяжні при описі майна та міські оцінники. Особливих управ (Купецької та Міщанської) в Одесі не було. Справами, що стосувалися цих двох станів, займалася Дума [62, с.59].

Відповідно до Міського Положення, Дума вибиралася трьома категоріями громадян – домовласниками, купцями і міщанами. Кожна з яких надавала по 25 гласних, вони мали бути винятково підданими Російської імперії, досягти 25 років і володіти нерухомістю в межах міста, не менше 15 тис. рублів. 75 гласних і станові старшини вибирали голову на загальних зборах. У процедурі перших виборів прийняло участь у зальній кількості 2657 одеситів [50, с.217].

Провідну роль у виборах до органів міського самоврядування в період до 1863 р. відігравали представники торговельно-промислового прошарку населення. Серед них найчисленнішими групами були міщани та купецтво.

Наприкінці 50-60 –х рр. XIX століття Одеса розвивалася дуже швидкими темпами. Економічне зростання міста вимагало більш широкої самостійності органів міського самоврядування. Саме цим певною мірою можна пояснити участь Одеси в процесі реформування існуючої в Російській імперії системи міського самоврядування, в основу якого була покладена «Жалувана грамота містам» (Міське положення) Катерини II від 1785 р. [62, с.60]

Запроваджене Міське положення для Одеси від 30 квітня 1863 р. запровадило новий підхід до організації, структури та діяльності органів міського громадського самоуправління [10, с 3].

Органи міського самоврядування відтепер поділялись на дві групи: загальні – для всього населення міста та приватні або станові – за окремими розрядами містян. Загальне Управління здійснювалось Загальною Міською Думою, Розпорядчою Міською Думою, Міським Головою. Приватне управління здійснювалось зібранням виборних, становими старшинами,

Купецькою або Міщанською Управами. На чолі міського самоврядування стояв Міський Голова [62, с.88].

Загальна Міська Дума шляхом двохступневих виборів складалася з Міського Голови, станових старшин (з товаришами) та 75 гласних (по 25 від трьох розрядів: домовласницького, купецького та міщанського). Гласні обиралися на 3 роки і затверджувалися на посаді генерал – губернатором [62, с.89].

Загалом Міська Дума виступала від імені всієї міської спільноти, на засіданнях обговорювалися всі важливі питання, після обговорення яких виносилися постанови та вироки. Засідання Загальної Думи, які призначав міський голова називалися строковими та надзвичайними. Строкові обов'язково двічі на рік: у лютому та серпні. Їхня основна мета – це обговорення діяльності Розпорядчої Думи, розгляду доходів та витрат міста, обговорення звітів, затвердження міської обивательної книги (Тигіній). Надзвичайні ж зібрання збиралися, якщо потрібно було вирішити нагальні питання. Таке засідання могло скликатися, як за пропозицією керівництва міста, так і за бажанням 10 гласних Думи [62, с. 89].

При скликанні строкових та надзвичайних зборів Думи, обов'язково міський голова мав повідомити генерал-губернатору про це. Зібрання вважалось дійсним тільки у разі присутності Міського Голови, станових старшин та не менше однієї третини гласних.

Рішення вважалось прийнятим тільки тоді, коли за нього проголосувало дві третини з присутніх гласних. Гласні, які пропускали засідання без поважної причини і не попереджали про це міське керівництво, притягувалися до адміністративної відповідальності (сплачували штраф від одного до десяти рублів за кожен день відсутності) [10, с.8].

Участь у засіданнях Загальної Думи дозволялось брати і стороннім особам, які могли надати корисні поради та пояснення, як експерти. Але вони не мали право голосу при голосуванні. Для попереднього детального розгляду

кошторисів, звітів, найбільш важливих питань із гласних могли створюватися спеціальні комісії. На основі результатів роботи яких виносилися вирок чи рішення. Виконання постанов покладалося на Розпорядчу Думу.

Виконавчим органом Загальної Думи була Розпорядча Дума. До її складу входило 9 членів, які обиралися зібранням виборних по 3 від кожного із розрядів виборців. На чолі цього органу стояв Міський Голова, який стежив за порядком, розподіляв обов'язки між членами. Головним завданням було виконання рішень Загальної Думи, благоустрій міста та міське господарство. Розпорядчій Думі були підпорядковані: міська торговельна поліція, міська господарська поліція, аукціонна камера, міські публічні нотаріуси, приватні маклери та присяжні міські оцінювачі [10, с.18].

Приватні або станові органи міського самоврядування (зібрання виборних, станові старшини, Купецька або Міщанська Управа) були покликані вирішувати справи городян за розрядним розподілом по кожному із розрядів окремо. Найбільш важливим із цих органів було зібрання виборних. Воно складалося із станових старшин та 150 виборних (по 50 виборних від трьох виборчих розрядів: домовласницького, купецького та міщанського). Діяльністю цього зібрання керував міський секретар. Кожен із виборчих розрядів представляв інтереси відповідного розряду. Зібрання виборних збиралося для проведення виборів у гласні Загальної Думи, а також на інші виборні посади міського самоврядування. Усі прийняті рішення зібрання виборних передавалися для подальшого розгляду становим Управам. Станові Управи поділялися на Купецьку та Міщанську. На чолі кожної стояв старшина, якого обирали виборці відповідного виборного розряду строком на 3 роки і затверджував на посаді генерал-губернатор [62, с.90].

Для введення Міського положення 1863 р. в Одесі було утворено Тимчасову комісію під керівництвом одеського градоначальника барона І.Й.Велію та під наглядом новоросійського генерал-губернатора П.Е. Коцебу. Комісія організувала проведення виборів виборних, гласних та міського голови

протягом грудня 1863 р. 27 грудня 1863 р. старшина домовласницького розгляду граф М.Д. Толстой у присутності 71 гласного та одеського градоначальника барона І.Й. Веліо оголосив Одеську Міську Думу відкритою. І вже 29 грудня 1863 р. дума розпочала свою роботу [62, с.92].

Переглянувши список гласних першого складу Міської Думи, можна дійти висновків наскільки сильно він відрізняється від Думи, яка існувала до реформи. Купці 1-ї та 2-ї гільдій до реформи вважали не престижним попадати в гласні і намагалися перекинути цю повинність на купців 3-ї гільдії. Але після запровадження реформи, поряд з купцями і міщанами в числі гласних, з'являються досить поважні люди родом з дворян. Наприклад, граф Строганов відмовився бути міським головою, але був гласним і відвідував засідання Думи. Граф М.Д. Толстой, будучи становим старшиною, приймав активну участь у запровадженні нового порядку [61, с.117].

Одеська Міська Дума виявилася більш самостійним діяльним органом громадського самоуправління, ніж Московська та Санкт-Петербурзька Міська Дума. Про її діяльність свідчить той факт, що за своє перше триріччя вона провела 178 засідань: 2 наприкінці 1863 р., 41 у 1864 р., 74 у 1865 р., 52 у 1866 р. та 9 тільки у січні 1867 р. Для порівняння можна згадати, що це було більше, ніж у Санкт-Петербурзькій Загальній Думі за 14 років її існування, починаючи з 1846 р. Усі питання, які розглядала Дума, обговорювалися з усіх сторін, створювалися спеціальні комісії, бралися консультації фахівців [62, с.123].

Міське положення для Одеси від 30 квітня 1863 р. діяло протягом десяти років. Тільки у 1873 р. на Одесу було поширено Міське положення 1870 р.

Міське положення 1870 р. вводило таку структуру органів міського самоврядування:

1. Міські виборчі зібрання – головним завданням була організація проведення виборів до Міської Думи.

2. Міська Дума складалася з міського голови, гласних, які обиралися на чотири роки у кількості від 30 до 75 осіб та виступали від імені всієї міської

громади. Збиралася обов'язково двічі на рік для обговорення кошторисів міських прибутків та витрат, розгляду звітів Міської Управи. Решта засідань призначалася за рішенням міського голови, на вимогу губернатора та за ініціативою однієї п'ятої кількості гласних. Доповіді з окремих питань, розгляд кошторисів могли готуватися спеціально створеними Міською Думою із числа гласних комісіями. За аналогією з положенням 1863 р. у роботі комісій мали право бути присутніми і виступати на засіданнях Міської Думи відповідні до предмету розгляду фахівці, але вони не могли голосувати [62, с.93].

Якщо ініціатором скликання виступали гласний або їх група, то вони були зобов'язані попередити про предмет засідання міського голову за три дні до його початку. У випадку, якщо дебати з питання відбувалися без попереднього оголошення розгляду такого питання – рішення приймалось на наступному засіданні.

Зібрання Думи вважалось правомірним, якщо в ньому брало участь не менше однієї третини гласних. А під час розгляду питань купівлі-продажу нерухомого майна, позики місту, переводу натуральних повинностей у грошові податки, відсторонення посадових осіб від їх посад або притягнення до суду - не менше двох третин гласних. Рішення про засідання Міської Думи приймалося більшістю голосів [62, с.94].

Усі рішення Міської Думи, у вигляді копій, надавалися міським головою губернаторові, який перевіряв їх на відповідність закону та надавав дозвіл на друк прийнятих Міською Думою постанов у губернських відомостях. Придання гласності рішень Думи було можливим і самим органом, адже вона мала і власні інформаційні видання.

Порядок діловодства у Міській Думі визначався у відповідності до правил діловодства в земських, дворянських, міських та станових зібраннях.

3. Міська Управа складалася з міського голови та членів Управи. Кількість членів Управи визначалася Міською Думою, але не менше двох осіб. Міська Управа була виконавчим органом Міської Думи. До її обов'язків

входило виконання постанов Міської Думи, ведення міського господарства, складання проєктів кошторисів, зібрання міських податків, звітування про діяльність підвідомчих підрозділів [62, с.94].

Стаття 73 Міського положення дозволяла Міській Управі створювати спеціальні комісії для окремих галузей міського господарства. Повноваження таких виконавчих комісій визначалося спеціальними інструкціями, які затверджувала Міська Дума. Очолював таку комісію зазвичай хтось із членів Управи [62, с.95].

Основні напрямки діяльності Міської Думи визначалися у Розділі I «Загальні положення», Розділі 3 «Участь міського громадського управління у справах з благоустрою міста», Розділі IV «Про міське майно та майнові справи міста», Розділі V «Про міські збори» та Розділі VI «Про міські витрати на кошториси, рахунки та звіти».

Згідно з Міським положенням головними функціями Міської Думи були: організація управління міським господарством; благоустрій міста та його розбудова згідно з планом розвитку, розбудова та благоустрій вулиць, майданів, мостових, тротуарів, бульварів, міських садиб та парків, водогонів, каналізації, мостів, переправ; забезпечення населення міста продуктами харчування та благоустрій ринків, базарів, медичне обслуговування, протипожежна безпека, розвиток місцевої торгівлі та промисловості; створення інфраструктури благодійних установ, лікарень для бідних; організація народної освіти, надання уряду відомостей про стан міських справ та активна співпраця щодо їх вирішення. Територія на яку поширювалася влада органів міського самоврядування визначалася кордонами міста та належних місту земель[62, с.96].

На виборах 1873 р. – кількість виборців сягнула 5531, але у виборах приймало участь лише 3425, при загальній кількості міського населення в 190 тис. Виборцями й тими кого вибирають, зазвичай були власники нерухомості,

торгових закладів і промислових підприємств, які регулярно платили в казну мість чималі податки [50, с.232].

Також за Міським Положенням, кількість гласних, які не були християнами, не могла перевищувати однієї третини гласних. В Одесі ж було 24 євреї із 72 гласних. Також у Положенні прописувалося, що міський голова повинен бути православним [50, с.233].

Розширення повноважень демократизації суспільного складу громадського самоврядування, починаючи із введення Міського положення 1863 р. і до введення Міського положення 1892 р., мали благотворний вплив на його діяльність. Це тридцятиліття (1863- 1892 р.) стало справжнім «золотим віком» міського самоврядування Одеси [62, с.98].

За Міським положенням 1892 р. зберігається структура органів міського самоврядування: Міська Дума і Міська Управа.

Дума складається з міського голови та гласних, які обираються вже на 4 роки. У Російській імперії було запроваджено формулу, за якою вираховувалась кількість гласних, в основі якої було покладено кількість виборців. В Одесі кількість гласних була 80. За новим положенням збільшувалась відповідальність гласних перед законом. У разі третьої відсутності гласного на засіданнях Думи, його позбавляли посади до наступних виборів.

У статті 63 Міського положення визначаються повноваження Міської Думи: вибори посадових осіб в органи міського самоврядування; розгляд бюджету; визначення витрат міста на ремонт мостових та тротуарів, очищення домових труб, утримання для пожежної безпеки нічної варти, вивіз сміття та утримання каналізації; стягнення боргів на користь міста; розпорядження міськими капіталами та нерухомим майном; обговорення пропозицій щодо міських займів; прийняття на користь міста пожертв; розгляд пропозицій, обговорення, розробка нового плану міського поселення; перевірка діяльності управи; надання клопотань уряду, через губернатора про місцеві потреби [62, с.98].

Дума повинна була збиратися не менше 4 разів і не більше 24 разів на рік. У засіданнях Думи, для надання додаткових відомостей, мали право брати участь експерти. Рішення вважалося прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість. Голосування у Думі відбувалося відкритим шляхом. Рішення Думи підлягали затвердженню генерал-губернатора.

Міська Управа складалася з міського голови та шести членів. У Санкт-Петербурзі, Москві, Одесі, Ризі додатково створювалася посада Товариша міського голови, який виконував обов'язки міського голови у разі його відсутності або хвороби. Також міський голова і члени міської управи були переведені в розряд державних службовців 6-8 розрядів з носінням відповідного мундира по цивільному відомству. Були введені нові посади. З'явилися - товариша дільничого піклувальника, чини торгової та господарської поліції. Ці та інші посади затверджувалися управою [62, с.99].

Було змінено право голосу для городян. В обранні гласних стали брати участь власники і довічні власники нерухомості, що знаходиться в межах міста і оціненої на користь міського податку не менше 1500 рублів; фізичні та юридичні особи, якщо вони не менше одного року мали в містах підприємства, що вимагають сплати промислового податку в певних законом розмірах. До виборів не допускалися власники питних будинків, їх торгові помічники і особи, які не сплатили міських податків за півроку.

До сфери впливу управи входило завідування справами міського господарства. Виконання рішень Міської Думи, розробка міського бюджету, стягнення міських податків та щорічне звітування перед Думою. Окрім цього, обов'язковим для управи було затвердження планів та фасадів приватних будівель у межах міста, видача дозволів на капітальний ремонт та перебудову будівель у межах міста [62, с.101].

В Управі головував голова; члени управи обиралися на 4 роки. Вибори здійснювалися таким чином: складався список голосних бажаючих обиратися, потім для кожного обраного особи ставилася урна з написом імені, прізвища та

звання претендента. Гласні викликалися до голосування міським секретарем за списком, їм біля урни, один з діючих членів управи, вручавкулі. Після закінчення виборів головуючий управи приступав до підрахунку голосів і оголошення результатів.

Розподілені були обов'язки серед членів управи наступним чином (дані 1903 року): за міським головою закріплювалися загальний міський контроль, керівництво розпорядчим і статистичними відділами, юрисконсультська частина, міська бібліотека, листування у справах міського театру, головування по військовим справам присутності; за товаришем міського голови - торгове відділення, відділ військової повинності; за 1-м членом управи - відділ народної освіти, завідування дитячими колоніями, міською посередницькою конторою, міськими бойнями, кінним ринком, контроль за кінно-залізницями; за 2-м членом управи - фінансовий і єврейський відділи; за 3-м членом управи - будівельний і санітарно-лікарський відділи, ветеринарне бюро; за 4-м членом управи - земельний відділ, відділи міської садівництва, поліції, пожежної команди і арестного будинку; за 5-м членом управи - благодійний відділ і завідування міської хлібопекарнею; за 6-м членом управи - водопровід, Куяльницький і Хаджибеївський лимани.

Для управління окремими галузями господарства дума призначала спеціальних осіб і комісії.

Дільничні піклувальники стежили за виконанням постанов Міської Думи, про порядок утримання в справності площ, вулиць, доріг, пам'ятників, про чистоту вулиць і т.д.

Неможливо не згадати про систему заробітної плати службовців міського громадського управління. Так канцелярист і служитель міської пожежної команди отримували платню 35-37 руб. у місяць, службовець міської комісії - від 75 руб., стільки ж отримував службовець одеського водопроводу з надбавкою 15 руб. Члени міської управи в залежності від чину отримували платню від 200 руб. Крім цього за клопотанням бюджетної комісії міської думи

встановлювалися особисті надбавки до зарплати службовцям управи і міських установ. Так секретарю управи (1912 г.) А.І. Жулинському платню було збільшено на 600 руб. у рік, стенографіста думи Шаумову - на 300 руб. у рік, службовцю міського контролю Майеру - на 120 руб. на рік [14, с.86].

Станом на 1893 рік міське управління представлене Міською Думою та міською управою, а також різноманітними виконавчими та підготувальними комісіями. Зокрема в місті у цей рік працювали комісії по замощуванню та прокладанню каналізації, санітарна, по завідуванню міськими лікувальними закладами, по святкуванню столітнього ювілею міста.

Серед підготовчих комісій існували такі: фінансова, ревізійна, для розробки проєкта інструкцій міської управи, для розробки питання про будівництво казарм для військ, для розробки питань про постачання води до міста.

Міським головою у цей час був Григорій Маразлі, окрім нього членами Думи були ще 56 гласних. Секретарем був Матковський Т.А.

При Міській Управі у той час 8 відділів. Це зокрема по народній освіті, військовий, театральний, фінансовий, санітарний, статистичне бюро та відділ, що відповідав за благодійні товариства.

Також одним із відділів Міської Управи був технічно-будівельний. За архітектурну частину відділу відповідали Шейнс Альберт Едуардович, міський архітектор по нагляду за приватними спорудами і утвердженню планів. Ландесман Семен Андрійович опікувався ремонтом міських споруд і казарм. Мрачек Ростислав Іванович наглядав за міськими будівлями [7, с. 67].

Отже, процес реформування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX століття було розпочато з реформування міського самоврядування в Одесі. Під час реформи 1870 р. влада додала багато зусиль для перетворення органів громадського міського самоврядування на органи громадського господарського управління містом, шляхом виключення із сфери впливу Думи будь-яких гострих політичних

питань. Реорганізація структури Одеської міської Думи, поруч із змінами виборчого права, дозволяли активізувати її діяльність із вирішення багатьох проблемних питань у житті міста.

Також варто згадати, що деякі постанови Міської Думи були дуже важливими. Наприклад, у травні 1900 р. Міська Дума прийняла постанову про нумерацію будівель та найменування вулиць. Постановою було визначено, що нумерація будинків розпочинається від моря – для вулиць, які розташовані в цьому напрямку, а для усіх останніх – з Преображенської вулиці, починаючи парними номерами правий бік, а непарним числом – лівий. Так була започаткована сучасна нумерація одеських вулиць. Там, де були великі вільні ділянки землі, Дума рекомендувала залишити вакантні номери. При цьому однакові номери на одній і тій же вулиці не дозволялися. Таблички з номерами на будівлях були трикутними, з білими на чорному фоні цифрами, на ніч вони освітлювалися ліхтарями [38, с. 221]. Тобто, цією постановою Дума започаткувала нумерацію будинків, яка діє в місті і до сьогодні.

Значне розширення повноважень міського самоуправління, новий підхід до його організації, починаючи із введення положення 1863 р. і до введення положення 1892 р., мали позитивний вплив на діяльність місцевого самоврядування, адже їх діяльність у цей період показала наскільки ефективними можуть бути органи міського самоврядування, якщо організація управління міським господарством залежить безпосередньо від самих городян.

Звичайно, міське самоврядування в деякій мірі залежало від чиновників. Зокрема про діяльність Думи потрібно було звітувати перед генерал-губернатором, окремі постанови набували чинності тільки після узгодження у нього.

Але вже міська реформа 1892 р. призвела до згорання багатьох досягнень реформи 1870 р. Чітка регламентація обов'язків гласних, можливість судового переслідування поставили діяльність багатьох діячів у залежність від політичної ситуації в країні. Губернатори отримали контроль над діяльністю

Міської Думи. Міський голова, товариш міського голови, члени Управи, міський секретар отримали статус державних службовців. Сфера впливу органів міського самоврядування була звужена тільки до господарських питань.

Таким чином, реформи органів міського самоврядування 1863, 1870, 1892 рр. показали здатність органів міського самоврядування ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми міста.

Розділ 3

ДІЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ в 1864-1914 рр.

Важливу роль у процесі будівництва та покращення благоустрою міста відіграє міське керівництво, члени органів міського самоврядування. Постійні консультації керівництву надавали архітектори та інженери, які мали можливість бути присутніми на засіданнях Думи та Управи, але не мали права голосу.

3.1. Міські Голови. Велике значення у розвитку Одеси та її розбудові мало те, що на посаду міського голови у цей період обирали енергійних, наділених підприємницькими здібностями і діловим хистом представників крупної буржуазії [35, с.156].

З моменту відкриття Думи у 1863 р. посади міських голів займали: С.Воронцов (1863-1878); Н. Новосельський (1867-1878 рр.); Г.Маразлі (1878-1895 рр.); В. Лігін (1885-1897 рр.); П. Крижановський (1897-1898 рр.); П. Зелений (1898-1905 рр.); С.Ярошенко (2-11 травня 1895 р.); П.Крижановський (1897-1898 рр.); В.Протопопов (1906-1908 рр.) Н.Моїсеєв (1908-1913 рр.); Б.А.Пеликан (1913 – 1917 рр.).

Міським головою був обраний граф О. Г. Строганов, але він відмовився у зв'язку з похилим віком. Тоді на цю посаду обрали С.М. Воронцова – сина М.С. Воронцова. Він увійшов в історію Одеси як перший міський голова після реформи громадського самоуправління. У своїй діяльності домогся того, що міське самоуправління діє без стороннього втручання. Було встановлено газове освітлення та заощувалися дороги [52].

Міський голова намагався впливати на торгову сферу у місті: контроль базарів та торгової поліції, встановлення акцизу для працівників. У сфері інфраструктури було налагоджено сполучення з іншими містами імперії. Семен Воронцов більшу частину свого часу перебував у Криму, в Одесі з'являвся

тільки по невідкладних справах. І як згадують сучасники, після вирішення свої справ поспішав залишити місто [52].

Після його чотирьохлітнього правління посаду міського голови обіймали М.О. Новосельський і Г.Г. Моразлі, які увійшли в історію міського громадського управління Одеси як яскраві фігури, які внесли вагомий вклад у розбудову Одеси.

Микола Новосельський був талановитим підприємцем, організатором РОПіТ, Одеського кредитного товариства. У 1867 р. став міським головою. За одинадцятирічний термін перебування М.О. Новосельського на посаді міського голови у центрі міста вимостили нарешті більшість вулиць, прискорилося спорудження водопроводу, просувалось будівництво каналізаційної мережі [49, с.156]. Було влаштовано одеський водогін, каналізацію, мощення вулиць, газове освітлення тощо.

На одному із засідань Думи, міський голова Маразлі (1831 - 1907), розглядаючи всю історію Одеси, зазначив: «У 1868 році міським головою було обрано Миколу Олександровича Новосельського. Період його служби становить епоху живої та невинної діяльності. Заповзятливий і широко освічений, він зробив успіху міста неоціненні послуги, між якими перше місце займає влаштування водопроводу. З відкриттям водопроводу Одеса вкрилася чудовою рослинністю, розлучилися сади та парки, жителі стали користуватися чистою водою, знищився сморід і, головне, започатковано зразковий санітарний стан міста. Одеса поступово стає чистим та красивим європейським містом» [58].

У книзі «Столетие Одессы» давалась оцінка діяльності Новосельського на посаді міського голови, при цьому не був забутий і водопровідний скандал: «Міський голова М. Новосельський був невтомний і надзвичайно енергійний громадський діяч. З раннього ранку до пізньої ночі квартира його була відкрита для всіх. Він міг зважити та оцінити саму всю придатність чи непридатність того чи іншого проекту для міського господарства. Чудово, що під час його

управління Одесою, відбулися всі реформи по міському господарству і що всі ці реформи були вдало й з великим інтересом для користі громадян. Один докір можна зробити, тільки хіба в тому, що всі міські споруди, як-то: газове освітлення, кінна дорога, водогін — віддані до рук іноземців». У зв'язку з водопровідним скандалом залишив посаду міського голови у 1878 році [64].

Його змінив Г.Г. Маразлі, який перебував на цій посаді сімнадцять років. Він фінансував з власних коштів спорудження будинків: для міської публічної бібліотеки на Біржовій площі; бактеріологічної станції, яка була розташована на початку Херсонської вулиці; безплатної міської читальні. Школі садівництва виділив місце на одній із своїх дач на Малому фонтані [49, с.158].

Григорій Маразлі народився в Одесі, в сім'ї заможного купця грецького походження, закінчив юридичне відділення Рішельєвського ліцію. У 1867 р. був обраний гласним Одеської Міської Думи, пізніше старшиною розряду домовласників, з 1873 р. був вибраний членом Міської Управи. У цей час Г.Маразлі займає активну позицію в громадському управлінні [56, с. 8].

А в 1878 р. став міським головою. За його управління містом відбулися такі події: відкриття першої лінії конки в Одесі (1881); закладка та спорудження будівлі міського театру та Павлівської будівлі дешевих квартир (за кошти, пожертвовані П.З. Ямчитським). Відкрито пам'ятник А. С. Пушкіну та пам'ятник-колона імператору Олександрові II. Побудовано будинок притулку для тих, хто відбув покарання; психіатричне відділення міської лікарні. Запущена лінія парового трамвая на Хаджибейський лиман та багато іншого [56, с.99].

У «Столетие Одессы» М. Федорова дається коротка оцінка діяльності Маразлі посаді міського голови: «У 1878 р. Г.Г. Маразлі вступив у виправлення обов'язків міського голови, — фінанси Одеси були дуже жалюгідні. За розписом на 1878 р. (рік вступу м. Маразлі) доходи міста, без полукопеечного збору, було обчислено сумі 1.340.000 р. Витрати були обчислені у сумі 1.617.000 грн. Дефіцит являє собою значну цифру в 277.000 грн. Але з вступом Г. Г. Маразлі міський розпис суттєво змінюється (за винятком 1879). Він

представляється в Думу поступово з відомим залишком, який щороку прогресивно збільшується і досягає вже в 1888 р. значну цифру в 128 тисяч рублів. За час управління Г.Маразлі міськими справами місто прикрасилося масою корисних громадських будівель ... » [64].

Ім'я Григорія Григоровича Маразлі стоїть у перших рядах найбільших благодійників Одеси за всю історію міста. Маразлі жертвував часто та багато. Наведемо приклади деяких закладів, що були побудовані на гроші Маразлі або куплені та подаровані ним для потреб міста.

У 1883 р. він пожертвував 30 000 руб. для будівництва будівлі для міської публічної бібліотеки (нині Археологічний музей); у 1886 р. - 12000 руб. на будівництво на Куяльницькому лимані будівлі народного училища та будинкової церкви при ньому; у 1886-1889 рр. побудовано школу садівництва (дві двоповерхові та одну одноповерхову будівлі) на дачі Маразлі (на Малому Фонтані) [50, с. 227].

У 1888 р. пожертвував 30 000 руб. на будівництво трьох будівель, що примикають до Старого цвинтаря: нічліжного притулку, дешевої їдальні та дитячої їдальні (вул. Новощепний ряд). У 1889 споруджено будинок народного училища на Ближніх Млинах (вул. Шота Руставелі, 7) коштом Маразлі (15 000 руб.) [50, с. 228].

У 1889 р. Маразлі подарував місту будинок на Софіївській вулиці для заснування в ньому музею витончених мистецтв (нині Художній музей) і «місце, з будовою, що знаходиться на ньому, поряд з музеєм, для влаштування народного училища» (вартість всього дару — 100 000 руб.). У 1890 р. збудовано будівлю міської народної читальні (нині бібліотека ім. Франка) з народним училищем (20 000 руб.) [50, с. 229].

У 1891 р. пожертвував 47 000 руб. на будівництво двох будівель богадільні навпроти Старого цвинтаря біля Чумної гори (побудовані у 1892 р. на Трикутній площі, обмеженій вулицями: Хуторській, Зовнішній та пров. Високого). У 1895 р. на його кошти було збудовано будівлю першої в Росії

бактеріологічної станції (нині кафедра Одеського національного університету, вул. Пастера, 2) [50, с. 229].

У 1896 р. збудовано церкву на честь святителя Григорія Богослова та мучениці Зої при 2-й жіночій гімназії (вул. Старопортофранківська, 18-а). У 1899 р. споруджено будинок Нової аудиторії для народних читань на Слобідці-Романівці (17 000 руб.). У 1900 р. Маразлі подарував Товариству нічліжних притулків ділянку землі для влаштування нічліжного притулку, дешевої чайної та їдальні, вартість дару - 21 000 руб. У 1903 р. - будівля богадільні («Маразлієвська») для грецького благодійного товариства (35000 руб.) [50, с. 230].

У 1888 р. одна з одеських газет відзначала, що Маразлі «робив і великі пожертвування і від імені «невідомої особи», і тільки ті з них набували розголосу, на прийняття яких необхідна була згода міської думи».

У вересні 1888 та 1893 рр. міська дума виступила з клопотанням про дарування Григорію Григоровичу Маразлі звання Почесного громадянина м. Одеси та про дозвіл найменувати Нову вулицю — вулицею Маразлі, а також поставити його портрет у залі засідань думи. Ці клопотання були задоволені лише після відставки Маразлі - 23 листопада 1895 р. імператор дав згоду на перейменування вулиці Нової на вулицю Маразлі, а 21 грудня того ж року присвоїв Маразлі звання Почесного громадянина м. Одеси.

Залишивши в 1895 р. посаду міського голови, Григорій Григорович залишився гласним міської думи, і надалі, аж до смерті, продовжував обиратися в гласні. Як вказувалося в його некролозі, «залишивши в 1895 пост міського голови, Григорій Маразлі продовжував цікавитися міським господарством і акуратним чином відвідував засідання думи як гласний. Жодне важливе суспільне питання не вирішувалося без його участі». Також після відставки з посади міського голови Маразлі залишився на державній службі як чиновник Міністерства внутрішніх справ, який перебуває при одеському градоначальнику [56].

Для міста завжди була значною проблема забезпечення прісною питною водою. Питну воду спочатку добували, викопуючи глибокі криниці, шукаючи воду, що скупчувалася у черепашнику. Така вода у криницях не була хорошою для вжитку і тому жителі купували воду у водовозів, яку привозили з південних окраїн міста та природних джерел у Дяківському парку.

Проблема відсутності питної води не раз була причиною епідемій в місті, адже для вживання навіть використовувалася дощова вода. Суттєву роль у постачанні води відіграли так звані «фонтани» - невеликі джерела, що витікали із глибин і знаходилися вздовж схилів моря. Звідси і пішли назви одеських районів – Малий, Середній та Великий Фонтан. З 1834 року на Великому Фонтані розпочалося будівництво першого у місті водогону французьким емігрантом Пішоном. На гроші купця Ковалевського у 1845 році була побудована водонапірна башта, яка качала питну воду до міста [58, с. 45].

Населення міста швидко зростало і водогін з Великого фонтану не вирішував проблему з водопостачання питною водою. Тому у 1870 році почалося будівництво нового водогону Дністер – Одеса, який урочисто відкрили 3 вересня 1873 року. До кінця століття протяжність водопроводу виросла майже в три рази, хоча в цей час багато районів, що знаходилися на окраїні, залишалися без води.

У 1887 році завершилося спорудження першої у Росії сплавної каналізації. Вона, як і водопровід, охоплювала центральну частину міста. Вулиці все більше впорядковувалися бузьким гранітом [49, с.158].

Загалом поява водопроводу і каналізації покращила санітарну ситуацію в місті, вплинула на структуру та планування будівель, сприяла впровадженню та розповсюдженню нових архітектурних форм і прийомів.

У 1880 році Бельгійська акціонерна компанія збудувала в Одесі першу лінію кінно-залізничної дороги (конка). Вона тягнулася від перехрестя вулиці Рішельєвської і Поштової до дачі Ланжерона.

Що стосується питань благоустрою, то завдяки міському управлінню, у зазначений період, почалися вирішувати три найболючіших питання для міста: водопостачання, каналізації, брукування вулиць.

Після Маразлі міськими головами були В.Лигін та П.Крижанівський. Валер'ян Лигін був математиком та механіком. Працював деканом фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету, чотири рази обирався мировим суддею міста. Після того, як Маразлі подав у відставку Лигіна було обрано на посаду міського голови на дослуження строку Маразлі.

Петро Крижановський відмовився від посади, пропрацювавши близько десяти місяців. За його керівництва містом вдалося налагодити і поставити на міцну основу справу водопостачання міста, підготовлені роботами особливої комісії про викуп водоводу. У нього була пропозиція про порушення клопотання, про дозвіл справляння грошей з несправних платників адміністративним порядком, яке зустріло загальне обурення, як у Думі, так і в суспільстві [53].

На зламі століть помітною постаттю міського життя був Павло Зелений, йому також належало багато ініціатив щодо будівельних і покращення благоустрою міста на межі XIX і XX ст. Майбутній Міський Голова родом з Херсонської губернії. Походив з дворянської родини. Закінчив юридичний факультет Харківського університету. Після впровадження земської реформи в Єлисаветграді відкривається земська управа. Павло Зелений обирається гласним і членом управи. На цій посаді від працює до 1877 р., і проявляє себе активним діячем та набуває неабиякого авторитету [45].

Після свого переїзду до Одеси П. Зелений бере активну участь у роботі різноманітних одеських організацій. Діяльність цього діяча, передусім до обрання його на посаду міського голови, розглядає Г.Зленка, який зазначає, що П. Зелений був активним літератором, видавцем «Одесского вестника», громадським діячем з відверто українофільськими поглядами, членом одеської

української «Громади», а пізніше – «Просвіти». Як видавець, він прагнув залучити до участі в газеті кращих українських письменників і громадських діячів – Михайла Драгоманова, Сергія Подолинського, Олександра Кониського, Михайла Павлика, Леоніда Глібова, Михайла Старицького. Тривалий час був директором Херсонського земського банку в Одесі, обирався почесним мировим суддею та гласним Одеської Думи [45].

Зокрема, у 1897 р. П. Зелений, на той час гласний міської думи, запропонував створити підготовчу комісію для розробки питань про потреби по всіх галузях міського благоустрою і про способи їх вирішення. Павло Зелений тоді, зокрема, говорив, що при складанні бюджету міста на поточний рік, у зв'язку з дефіцитом, не було внесено суми: на благоустрій лікувальних закладів на лимані, на закінчення будівництва критих ринків, на перебудування Дерibasівської вулиці, на капітальний ремонт та перебудову деяких міських приміщень та інші нагальні міські потреби. Проведення вказаних робіт, на думку гласного, мало коштувати 334.000 руб. За пропозицією П.Зеленого, дума вирішила скласти програму діяльності у вказаній сфері та створити вищезгадану комісію[26, с. 21-29].

Отже, на момент обрання міським головою Павло Зелений мав досвід роботи на управлінських посадах у досить різноманітних сферах. Його було обрано міським головою Одеси в 1898 р. За час перебування на посаді, як міський голова, Павло Зелений виступив з багатьма ініціативами з різноманітних сфер життя. Зокрема - це і сфера охорони здоров'я, освіти та культури, покращення благоустрою, будівництва та землеволодіння в місті, фінансова сфера та ін.

У даному дослідженні ми зупинимось лише на діяльності цього діяча в будівельній сфері та сфері покращення благоустрою міста. Одразу після свого призначення на посаду П.Зеленому довелося вирішувати непорозуміння відносно ділянки міської землі на Слободці-Романівці, відведеної Слов'янському благодійному товариству для будівництва народної аудиторії,

на яку також претендувало психіатричне відділення міської лікарні. Міський голова з цього приводу провів об'єднане засідання членів управи, комісії з будівництва народної акдиторії та підготовчої лікарняної комісії. У результаті було вирішено залишити в силі постанову Думи про надання землі для народної аудиторії, але змінити форму ділянки [43, с.219].

1900 р. Павло Зелений виступив щодо клопотання 120 майстрів та службовців на південно-західному залізничному сполученні про уступки міської землі поблизу товарного вокзалу для побудови житла. У 1901 р. – виступив з пропозицією щодо отримання у Г.Маразлі необхідної ділянки для розширення Середньофонтанської дороги між 9-ю та 10-ю станціями парового трамваю з умовою влаштування там дороги загального користування. У 1902 р. – про кінцевий варіант влаштування Мало-Фонтанської дороги (прийняття пропозиції власників дач про отримання містом позики без відсотків на 10 років для закінчення робіт на дорозі). На межі століть у місті виникла проблема з пожежами. У 1898 р. П. Зелений вніс пропозицію, прийняту Думою одногolosно, про реорганізацію пожежної справи в Одесі [43, с.220-221].

Широко відомими є заслуги П.Зеленого в справі спорудження нової будівлі для одеської публічної бібліотеки. Зокрема у 1903 р. – постанова про відведення місця для будівництва нової міської публічної бібліотеки на вул. Херсонській (тепер – вул. Пастера), а у 1904 р. – про побудову будівлі для міської публічної бібліотеки.

Як зазначається у «Известиях Одесской Городской Думы»: «У зв'язку з поганим станом бібліотеки, яка вже нараховувала близько 75 років свого існування, щорічно збільшувалася кількість відвідувачів (за 1902 – 95 377 відвідувачів), читальний зал уже не міг вмістити достатню кількість відвідувачів і щорічно надходила велика кількість літератури. Тому за пропозицією міського голови П.О. Зеленого, Міська дума, за ініціативи міського голови, постановила про відведення ділянки під будівництво міської

публічної бібліотеки на Херсонській вулиці, у розмірі 967. 37 кв. саж.»[33, с.622].

І пізніше - у 1904-1906 рр. на вулиці Херсонській за проектом архітектора Нештурха, який для його складання був ознайомлений з кращими європейськими витворами, побудовано приміщення міської наукової бібліотеки. Про будівництво публічної бібліотеки активно писали в газетах, про що можна подивитися в додатку В.

Повноваження міської влади Одеси на той час були значною мірою обмежені державними органами та законодавством імперії. У деякій мірі в міського самоврядування виникали труднощі у фінансовій сфері. Тому Павло Зелений намагався вирішити ці питання.

У 1903 р. – клопотання про відрахування з портових зборів 300 тис. карбованців для сплати відсотків та погашення 7- мільйонного займу Одеси. У 1904 р. – про передачу до доходів державного квартирного податку і про надання виборчого права власникам квартир [43, с.222-223].

У цілому діяльність Павла Зеленого свідчить про небайдужість цього діяча до справ міста, а також про обізнаність з різними сферами громадського управління та міського господарства, вагоме місце серед яких посідає будівництво міста.

Наступним був Семен Ярошенко, але через дев'ять днів після обрання Ярошенка він відмовився від цієї посади. Він був колишнім ректором Одеського університету. Багато років був гласним Думи.

20 травня 1905 року міським головою був вже вдруге обраний дійсний статський радник Петро Крижановський. У Думі він був головою театральної комісії. У зв'язку з великими заворушеннями в місті у 1905 році 19 жовтня Крижанівський склав [53] посаду міського голови, а 13 грудня відмовився від посади гласного Думи.

Василь Протопопов був вихідцем дворянського роду й беззмінним лідером місцевих присяжних з 1894 року до 1905 року. Після маніфесту 17

жовтня 1905 року в Одесі, як і інших містах Росії, легалізувалися і були знову створені численні партії, об'єднання та союзи. Протопопову доводилося працювати не з Думою, а з політичними партіями, де вирішувалися вузькопартійні питання, що не мають ніякого відношення до господарської діяльності. Крім того у місті спостерігався дефіцит бюджету. Основними проблемами, що стосувалися міста виявилось водопостачання, електростанції та електричне освітлення, тривалий перехід від конки до електричного трамваю.

Микола Моїсеєв на момент свого обрання був найбільшим землевласником міста. За його кандидатуру проголосувало 45 гласних проти 6. У 1884—1899 роках він обирався мировим суддею, після чого був обраним почесним мировим суддею. Під час його керівництва Одеса поступово виходила з фінансової, торгової кризи. У цьому ж році одесити стали свідками першого польоту на аероплані і по місту проїхав перший електричний трамвай, який незабаром став основним транспортом для одеситів. У 1912 році Моїсеєв у зв'язку з хворобою нирок написав прохання про відставку, але його вмовили залишитися до кінця терміну. Після нього на виборах у 1913р. переміг Борис Пелікан.

Що ж стосується діяльності міських голів після Павла Зеленого, то потрібно наголосити, що їхнє управління припало на досить скрутний час в країні. Загалом їх діяльність була направлена на вирішення багатьох питань пов'язаних з благоустроєм міста: впорядкування вулиць, освітлення, спорудження конки.

3.2. Архітектори та інженери. Неможливо не оцінити той внесок, який зробили архітектори та інженери в будівництво Одеси. Саме завдяки їхній роботі сьогодні можемо бачити Одесу такою. Як уже зазначалось, у галузі будівництва міське самоврядування, а особливо будівельний відділ Управління співпрацював з представниками цієї професії. Деякі з них були навіть членами будівельного відділу.

Наприклад, у 1893 р. у міському управлінні зазначалося, що при Управі існував будівельно-технічний відділ. За архітектурну частину відділу відповідали Шейнс Альберт Едуардович, міський архітектор по нагляду за приватними спорудами і утвердженню планів. Ландесман Семен Андрійович опікувався ремонтом міських споруд і казарм. Мрачек Ростислав Іванович наглядав на міськими будівлями [7, с.67].

Окрім цього при міській управі знаходились позаштатні інженери та архітектори: Юрій Дмитренко, Аркадій Тодоров, Яценко Іван, Маврикій Рейнгерць, Лев Прокопович, Владислав Домбровський, Герман Шейребрадт [7, с.67].

До проєктування тих чи інших споруд у місті на конкурсній основі залучалися як відомі вітчизняні, так і європейські майстри. Це сприяло підвищенню технічного і художнього рівня забудови Одеси. Але відсутність оновленого плану-проєкту перспективного розвитку міста аж до 1920-х рр. (попередній був виконаний архітектором Ф. Моранді ще в 1841 р.) призводило до того, що новобудови дедалі частіше вносили елементи безсистемності і хаотичності в архітектурний ландшафт міста [58, с.179].

В Одесі протягом періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. працювали архітектори, що були представниками різних шкіл. Великий вплив на їхню роботу мали й традиції минулого. На перший план серед архітекторів виходять представники столичної школи, принципами і прийомами якої користувалися випускники «Академіи Художеств» та «Института гражданських инженеров (Строительного училища)» – Н. К. Толвінський, А.І. Бернардацці, Ю.М. Дмитренко, Л.Ф. Прокопович.

Великим попитом користувалися архітектори, які пройшли навчання в Центральній Європі у навчальних закладах Австро-Угорщини, Польщі, Німеччині, а також в північно-італійських містах. Серед них - архітектори Ф.В.Гонсіоровський, Г.К. Шеврембрандт, А.Є. Шейнс, В.М. Кабиольський, В. І. Прохаска, Х.Г. Бейтельсбахер та інші. На конференції і консультації у Відень

та Берлін направлялися провідні одеські архітектори. Це позитивно вплинуло на архітектуру міста у другій половині XIX ст. та сприяло зародженню місцевої школи, яка могла готувати і своїх спеціалістів. Такою школою стало архітектурне відділення при Художньому училищі Одеського общества изящных искусств, школа «десятников-строителей» при Одеському відділенні Русского технического общества [55, с.21-22].

Для архітекторів цього часу притаманні широке застосування пластичних форм минулих епох (стилізація) та їхнє об'єднання (еклектика). У другій половині XIX ст. ще простежувалися останні рецидиви ампіру, але вже формуються новогрецький та російсько-візантійський стилі, використовуються форми романського, готичного, ренесансного, барокового, мусульманського, московського та українського народного зодчества. Усі стильові форми втілювалися на тлі стрімкого удосконалення функціональних рішень, раціоналізації конструкцій, впровадження нових будівельних матеріалів.

Незважаючи на таке велике різноманіття архітектурних стилів, архітектура тієї доби відзначається своєю неповторною цілісністю і створює свій стиль – стиль другої половини XIX ст., який виник завдяки тому, що в Одесі творили з самого початку її існування великі майстри, традиції яких зберегли архітектори наступних поколінь. Тоді одеську архітектуру представляли О. Бернардацці, Л. Влодек, Ф. Гонсіоровський, К. Даллакка, Ю. Дмитренко, В. Кабіольський, С. Ландесман, В. Маас, Д. Мозиров, Ф. Моранді, Л. Оттон, В. Прохаска, А. Тодоров, О. Шашин, М. Толвинський, Г.Шеврембрандт, А. Шейнс, І. Яценко. Кожен з них створив шедеври, які є прикрасою міста, його гордістю [48].

На початку XX століття будівництвом багатьох визначних і відомих споруд відзначилися талановиті архітектори - Лев Влодек, Леонід Чернігов, Юрій Дмитренко, Вікентій Прохаска, Федір Нестурх, Семен Ландесман, Владислав Домбровський, Маврикій Рейнгерц, Вільгельм Кабіольський.

Серед плеяди талановитих архітекторів варто відмітити тих, хто мав українське походження. Це такі непересічні будівники, як І. Яценко, Ю. Дмитренко, Л. Прокопович, Ф. Нестурх, Я. Пономаренко та інші. Їх вклад у створення привабливого обличчя міста вагомий.

Ще 1857 року за проєктом архітектора А. Шашина був побудований головний корпус для Рішельєвського ліцею на вулиці Дворянській, 2. Через вісім років цей будинок став першим корпусом Новоросійського університету. Згодом у 1899 році був збудований поруч корпус фізико-хімічного факультету (архітектор М. Толвінський), а кількома кварталами нижче по Херсонській вулиці – корпуси та клініки медичного факультету університету (відкрився у 1900 р., архітектор О. Бернардацці). Тепер це комплекс медичного університету [59, с. 9].

Місто помітно збагатилося рядом будівель культового призначення. За проєктами визначного українського архітектора Ю.М. Дмитренка були споруджені Андріївське подвір'я Афонського монастиря та храм преподобного Сергія Радонезького при ньому (1886-87), храм в ім'я св. Дмитрія на Новому (тепер – Другий християнський) цвинтарі (1888), «найкраща і найбільша церква» Одеси, зруйнована більшовицькою владою у 1930-х роках, – храм в ім'я Вознесіння Господнього (1894) [49, с.183]. За проєктами іншого українського архітектора Л. Ф. Прокоповича наприкінці XIX століття збудовані Афонське Пантелеймонівське подвір'я з п'ятибанною церквою та Військовий собор на 4-й станції Великого Фонтану.

Протягом XIX століття у зв'язку з розвитком торговельних, економічних, промислових, культурних контактів виросло значення поштової служби. За проєктом архітектора В. Харламова був збудований у 1893 році величний поштамт.

У 1884 – 1887 рр. побудовано на місці згорілого старого театру всевітньо відомий оперний театр, за проєктом талановитих віденських архітекторів Г.Гельмера та Ф. Кельнера. До речі, за їх проєктом також збудовані театри у

Чернівцях та Львові, казино та готель у Львові, картинна галерея в одеському Будинку вчених, тоді палац М. Толстого. Театр опери і балету, який до 1920 року звався Міським театром, має зал на 1590 місць, плафон, прикрашений чотирма картинами віденського художника Лефлера, та величезну люстру, вага якої понад тонну, але вона так філігранно виконана, що здається невагомою. Вважається, що Одеський оперний театр – це друга за архітектурною красою, внутрішнім оформленням і оздобленням театральна споруда в Європі після Віденської опери. Фасади театру витримані у стилі бароко [42, с.41].

У 1889 році була зведена споруда нової біржі на Пушкінській вулиці. Будувалась чудові споруди банків, готелів, житлових будинків. Розкішними віллами і дачами, що утопали в зелені, забудовувались прилеглі до моря райони міста – Малий Фонтан, Французький бульвар та інші. Завдяки водопроводу відбулося швидке озеленення міста [54, с.160].

Останнє десятиліття XIX століття ознаменувалося появою стилю модерн, який проголосив перетворення корисного в красиве. При створенні нових пластичних і орнаментованих форм архітектори, які працювали у стилі модерн, зверталися до природи, використовуючи мотиви її рослинних форм. Залучались нові будівельні матеріали: бетон, шкло, метал, керамічне облицювання.

Якраз у модерні знайшов себе одеський архітектор М. Линецький. За його проєктом спорудили могутній доходний дім Луцького (1903) на розі вулиці Маразлієвської та Баратинського провулку. Архітектор Лев Влодек був майстром живописного модерну. Одним із найяскравіших прикладів цього напрямку є готель Великий Московський на Дерибасівській (1904) [54, с.50].

Для Одеси було характерним розмаїття архітектурних стилів. Широке розповсюдження отримав стиль «модерн», провідною ідеєю якого було «перетворення корисного в красиве». Під впливом ідей раціоналізму «модерн» став набувати більше строгості і простоти. Ці зміни добре проглядаються в архітектурі будинків на вул. Новорибній, 7 (1911, арх. О. Клепінін) та на розі вул. Ніжинської і Гулевої (1910, арх. О. Мінкус) [55, с.53].

Дуже характерне і незабутнє враження справляли одеські базари, а особливо Привоз та Новий. З точки зору архітектури привертає увагу Фруктовий пасаж на Привозі (архітектор Ф. Нештурха, 1916). Два монументальні корпуси Нового базару (архітектор А. Тодоров, 1896), що виходять фасадами на Торгову вулицю склали архітектурну пам'ятку торгового призначення [58, с.61].

Швидко поширюється так звана модернізована класика, в якій поєднувалися нові планувальні і конструктивні досягнення з архітектурними формами класицизму і ампіру (будинок на розі вул. Дерibasівської і Рішельєвської (1913 – 1914, арх. М. Лінецький), величезний будинок на розі вул. Пушкінської і Троїцької (арх. Л. Чернігов і Я. Гольденберг). Відродився також інтерес до зодчества Ренесансу (будинок на розі вул. Гоголя і провулку Сабанєвського (1908-1909, арх. В.Прохаска) [54, с.53 -54].

У цей період з'явилося чимало нових громадських будівель. Для історичного факультету Новоросійського університету на вул. Преображенській зведено спеціальний триповерховий будинок з науковою бібліотекою в крилі, розташованому вздовж Міського саду. На вул. Пироговській у 1903-1904 рр. було споруджено будинок штабу Одеського військового округу.

У 1913 році у дивовижно короткий термін (за три місяці) було здійснено будівництво головного корпусу Сергіївського артилерійського училища (арх. В. Трепке). Побудований з цегли, він нагадував вежі московського кремля. На розі вул. Поліцейської і Польської у стилі італійського ренесансу було побудовано ломбард (1904-1905, арх. В. Прохаска).

На пл. Привокзальній у 1894-1895 рр. виросло 3-поверхова будівля судових установ, зведена арх. Н. К. Толвінським. Приміщення сплановані по коридорній системі і розташовані навколо двох внутрішніх дворів. Усі фасади вирішені цілісно, в стилі ренесансу, з великим рустом нижнього поверху та іонічними пілястрами, що об'єднали два верхніх поверхи. На іншій стороні

площі в 1899 р. за проектом Н. К. Толвінського було споруджено будинок земської управи. Головний вхід влаштований з боку площі і підкреслять одноповерховим портиком з лучковим фронтоном.

Неподалік, на вул. Пироговській у 1903-1904 рр. був споруджений головний штаб військового округу. Будівельні роботи виконані під керівництвом інж. С. І. Рудницького, відрізнялися швидкістю, високою якістю, передовою організацією і сміливим застосуванням нових конструкцій [63].

Прикрасили місто своїм монументальним виглядом і банки. За виключенням Селянського банку (1913, арх. Ю. Дмитренко), архітектура якого нагадувала пам'ятники давньоруського зодчества, та Азово-Донського банку (1912, арх. О. Мінкус), який був споруджений у формах модернізованої класики, решта будівель витримана у стилі Ренесансу – Обліковий банк (1906, арх. Ю. Дмитренко), Друге Кредитне Товариство (1903, арх. О. Бернардацці), Бессарабсько-Таврійський банк (арх. С. Ландесман) і Казначейство (1906, арх. Л. Чернігов), Російсько-Азіатський банк (1911, арх. С. Гальперсон). Нові форми набували торговельні установи і ринки, що перетворилися в пасажі, криті споруди. Так, у 1916 році на Привозі з'явився зручний для відвідувачів «Фруктовий пасаж» (арх. Ф. Нештурх) [49, с.260-261].

На початку ХХ століття у місті з'явилися нові культові споруди. Наприклад, на території біля Артилерійського училища в пам'ять боїв на Шипці зведено Військовий собор (1912, арх. Л. Прокопович). Храм міг вмістити до 1200 віруючих одночасно, мав дзвіницю (її зруйнували в 30-ті роки) заввишки 40 метрів та маківку у вигляді шолома воїна.

Зростає роль міста як торговельно-промислового, культурно-освітнього та курортного центру, тому й збільшувалась кількість приїжджаючих до Одеси. Для їх розміщення були необхідні готелі. Тому у місті були побудовані такі готелі: «Лондонський» (архітектор Ю.Дмитренко, 1900 рік), «Брістоль» (архітектор О. Бернардацці), «Великий Московський» і «Пасаж» (унікальна

споруда, яка поєднала у собі і готель і торговельний центр, архітектор Л. Влодек).

Не можна не згадати споруду приватного театру Сибірякова на розі Херсонської та Кінної вулиць (архітектори С. Ландесман та М. Лінецький, 1903, 1914), у якому діє український музично-драматичний театр ім. В. Василька. Цікавою театральною спорудою є будинок російського театру (на розі Грецької вулиці та Колодязного провулку, архітектор Троуп'янський, 1912) та унікальна за своїм технічним вирішенням споруда одеського цирку (1889, 1899, інженер А. Ельфанд, архітектори А. Шейнс та К. Абдт).

Діловий центр Одеси формувався в основному в районі Дерibasівської та прилеглих до неї вулиць. На початку ХХ ст. у місті функціонувало понад 20 фінансово-кредитних установ, для більшості з них зводилися спеціальні споруди, які відзначалися вражаючим зовнішнім виглядом. Досить пригадати такі видатні архітектурні шедеври, як Земський банк на вул. Садовій №3 (В.Маас), Кредитні товариства на вул. Гоголя №12 (А.Люікс) і Пушкінській №10 (О.Бернардацці), банки Бессарабсько-Таврійський на вул. Пастера № 25 і Об'єднаний на вул. Рішельєвська №2 (обидва арх. Ю. Дмитренко), ломбард на вул. Польській №12 (В. Прохаска), Російсько-Азіатський банк на вул. Рішельєвській №8 (С. Гальперсон) [44, с.94].

У кінці ХІХ ст. з'явилися музеї образотворчого мистецтва. Для розміщення міського музею пристосували палац на вул. Софіївській. Меценатами А. П. Руссовим і М. М. Толстим були споруджені спеціальні будівлі. Галерея Толстого була спроектована архітекторами Ф. Фельнером і Г. Гельмером. Але будівництво здійснили лише через десятиліття в 1896-1897 рр. під керівництвом арх. Г. К. Шеврембрандта. Споруда обійшлася власникам недорого, так як всі стіни і прикраси виконувалися з бетону. Фасад галереї контрастно відрізняється від старого палацу не тільки темним кольором стін, але і надзвичайно пишним декоративним оздобленням у стилі італійського

бароко XVII ст. У другому поверсі був влаштований виставковий зал з верхнім світлом. Інтер'єри старого палацу були пов'язані з новими і перероблені [48].

На початку XX ст. швидко розвивається кінематограф. Почалося будівництво спеціальних кінотеатрів. Їх прикладом може бути будівля в провулку Колодязному, 9, три нижні поверхи якого призначалися для високого залу для глядачів з балконами, вестибюля і фойє з обслуговуючими приміщеннями. Фасади цього будинку, побудованого арх. М. І. Линецьким, розроблені в неокласичному стилі [48].

Одним з найбільш видатних архітекторів Одеси був українець Юрій Мелентійович Дмитренко.

За його проектами була побудована велика кількість споруд. Без його робіт, створених, що особливо цікаво, в абсолютно різних стилях, не було б нинішньої слави ні Приморського бульвару, ні вулиць Грецької і Катерининської, Пушкінської та Маразліївської, ні Катерининської та Привокзальної площ, безлічі інших, що відрізняються досконалістю своєї архітектури куточків затишного і красивого міста [65].

Заслуговує окремої оцінки значний внесок Юрія Дмитренка в формування образу православної Одеси. Він був єпархіальним архітектором, членом єпархіальної училищної ради та ряду благодійних товариств. За його проектами створені церква в ім'я святого Димитрія Ростовського, що на Другому християнському кладовищі, Андріївське подвір'я Афонського монастиря з храмом, церква в ім'я Вознесіння Господнього (Міщанська) на Старопортофранківській вулиці, дивовижна по своїй витонченості церква в ім'я святителя Миколая і мучениці Аріадни (при богодільні Грецького благодійного товариства), що на Французькому бульварі. Юрій Дмитренко був автором багатьох реалізованих в Одесі проектів міських громадських і благодійних закладів, розроблених ним [42].

Ще однією видатною особистістю є Василь Зуєв, член Управи, міський інженер. 1893 р. як досвідчений фахівець у галузі водопостачання і

благоустрою був запрошений в Одесу, де працював міським інженером наприкінці XIX - початку XX ст. Займався питаннями перепланування міських районів. Залучався в експертні комісії і журі по оцінці конкурсних проєктів. За проєктом і під керівництвом було створено Французький бульвар (1899 - 1904 рр.). Спроектував упорядкування Олексіївської площі: виділення місця для базару і озеленення двох ділянок (1908 р.). Разом з інж. М. Безчастновим займався трасуванням серед приватних ділянок Новоаркадійської.

Співробітничав з архітекторами при житловій забудові, зокрема будував у формах модерну. Будував прибутковий будинок Скаржинської з влаштуванням кафе Рабина на розі вулиць Ланжеронівської № 24 і Катерининської № 12 (1910 р., арх. М. Рейнгерц, наглядав арх. Л. Шенкер). З 1894 р. став членом і приймав участь у роботі Одеського відділення Російського Технічного товариства.

У цілому художній рівень забудови знизився внаслідок різючих контрастів у соціальній і функціональній організації міста. Разом з тим Одеса в ті дні чимало придбала. Покращився міський благоустрій, виникли нові райони, забудова міста стала компактніша і солідніша. З'явився ряд чудових архітектурних пам'ятників. Місто зберегло багато культурних традицій, свою приязність.

Отже, можна сказати, що внесок архітекторів та інженерів є неоціненним. Адже вони в зазначений період створили по-справжньому шедеври архітектури, що є візитною картою міста і сьогодні.

3.3. Роль «Одеського відділення імператорського Технічного товариства». Суттєвий вплив на формування плеяди талановитих архітекторів мало «Одеське відділення імператорського Технічного товариства».

Одеське відділення Російського технічного товариства було засноване у 1871 р. Воно було створено на базі Одеського товариства інженерів та архітекторів, заснованого у 1864 р. 29 грудня 14 членів товариства зібралися у залі Товариства сільського господарства і заявили про перетворення в Одеське

відділення Російського технічного товариства. При ньому існували різноманітні секції, їх кількість з поступовим розвитком науки і техніки постійно збільшувалася, під кінець існування товариства їх кількість сягнула 13.

Кількість членів товариства постійно зростала. Наприклад, якщо у 1876 р. кількість членів складала 73 особи, то у 1886 р. – 134. Ще через десять років їх кількість сягнула 321 особа. Одними з провідних секцій були будівельна та архітектурна [20, с.43]

З самого початку роботи товариства будівельна та архітектурна секції відігравали вагомий роль у його роботі. Станом на 1899 р. з 383 членів товариства 43 були з архітектурного відділу, і 62 були членами будівельної секції [21, с.17]. Серед керівників архітектурного відділу були такі відомі зодчі як: Гонсіоровський Ф. В. (очолював відділ у 1871-89 рр.); Бернардацці А. О. (1890-94 рр.); Влодек Л. Л. (1895 р.); Люікс А. Г. (1896-1910 рр.); Нештурх Ф. П. (1910-17 рр.).

Найвагоміше значення для будівництва міста мають будівельний та архітектурний відділи цього товариства. На прикладі звіту за 1899 р. діяльність будівельного відділу головним чином проявлялася у читанні доповідей і вирішенні питань, які були направлені на розгляд і отримання заключення відвідділу. За рік відбулося близько 12 зборів. Цілий ряд зборів був присвячений обов'язковим постановам по будівельній частині Одеси. Результатом цих зборів стало прийняття рішення про створення комісії, яка б займалася розглядом таких постанов. У склад комісії ввійшли Сорнецький, Закржевський, Влодек, Тодоров і Лонський. Також на засіданнях розглядалися поточні справи і вибиралися члени до різноманітних комісій. Під час 1899р. під керівництвом М.М. Дітрікса відбулася одна екскурсія на Ланжерон і Малий Фонтан для огляду робіт, що там відбувалися [23, с 24-25].

В архітектурному відділі, на прикладі звіту того ж року, діяльність головним чином проявлялася у наукових бесідах і засіданнях спільно з будівельним відділом, де розглядалися постанови по будівельній частині.

Також у секції було піднято багато важливих питань: про оздоблення фасадів більш міцнішим матеріалом [23, с 24-25].

Відділ висловив прохання Н.К. Толвінському розробити і презентувати типи вікон і дверей фабричного виробництва. Толвінським була підготовлена і прочитана доповідь від імені відділення на третьому з'їзді зодчих «О желательности введения в урочное положение норм Одесского штучного камня, плиты, исчисление раствора для штучного камня». А також Л.Л. Влодек взяв на себе обов'язання підготувати на наступний з'їзд доповідь про раціональну форму збору справочних цін для кошторисів [23, с 24-25].

До сфер діяльності секцій слід віднести нагляд за приватним будівництвом. Результатом такої діяльності стала постанова будівельного і архітектурного відділів з питання технічного нагляду за спорудами, які будуються в Одесі.

На одному із засідань 21 листопада 1886 р. було обговорено питання нагляду за приватними спорудами. Було відзначено порядок, що існував у місті на той час: домовласник одночасно з представленням проекту своєї будівлі повинен був надати Міській Управі і підписку вибраного ним для нагляду технік. Але, як відзначають, дана схема має кілька недоліків.

По-перше, спорудження розпочинається пізніше устанавленого терміну. Звичайно, у таких випадках обов'язково потрібно повідомити інженера про початок будівництва. Але такі повідомлення досить часто залишалися без контролю з боку інженера. Поряд з тим, нерозуміння необхідності і користі технічного нагляду, або ж грошовий розрахунок можуть призвести до того, що домовласник, який захищений з юридичної точки зору, може не залучати вибраного фахівця до керівництва роботами. У таких випадках підписка залишається тільки формальністю, а будівництво ведеться без всякого контролю.

По-друге, це коли інженер видає підписку, але потім не спостерігає за проведенням робіт. Члени ж товариства наполягають на тому, що будівельні

роботи, як з економічного, так і побутового погляду потребують участі фахівців [19, с.118-119].

Тому на зборах від членів товариства вимагається звертати увагу на ті підписки, які вони видають. Усі члени, що були на зборах, виразили неприпустимість їх видання, якщо потім не відбудеться контроль за будівельними роботами. Саме таке відношення до своєї професії буде одним із головних гарантій контролю за приватним будівництвом. Але разом з тим, на зборах наполягалося, що для вирішення цього питання передусім необхідно, щоб увесь порядок приватного домобудівництва був урегульований в Одесі спеціальною постановою. При створенні цих правил відзначається за необхідне підсилити персонал для технічного нагляду, за прикладом інших великих міст та столиці [19, с.120].

Також на поточних зборах обговорювалася ще одна проблема в будівельній справі, яка навіть у більшій мірі впливає на правильність, міцність та безпечність будівель. І це проблема відсутності на півдні підготовлених десятників. Адже надійність споруди залежить не тільки від керівництва інженера. Тому одним із важливих завдань, яке ставлять перед собою архітектурна та будівельна секції – це звернути увагу міського керівництва на цю проблему. І висловити побажання, щоб за прикладом столиці була заснована школа десятників [19, с.121].

І дійсно така школа була заснована у 1891 р. (друга в Російській імперії після Петербурзької). До 1897 р. відбулося три випуски школи. За 6 років у ній навчалось і продовжувало навчання 114 учнів. З них курси закінчило 58 осіб, 17 вибуло раніше, 39 є учнями станом на 1897 р. Школа утримувалася на кошти товариства і отримувала допомогу від Одеського Міського Управління – 2000 руб., Херсонської Губернської Земської Управи – 1000 руб., Єлисаветградської Земської Управи 240 руб. у рік [20, с.90]. Саме існування школи свідчило про те, що вона була необхідна для міста. Випускники цієї школи працюють на посадах десятників при різноманітних будівельних спорудах.

Варто зазначити, що потреба в освічених десятників перевищує їх кількість. Тому існування школи, яка б забезпечувала підготовленими кадрами, є дуже потрібною для розвитку будівельної справи на Півдні Російської імперії. Основна ж ціль школи полягає в тому, щоб забезпечити робочого, який впродовж багатьох років працював у будівельній сфері, знаннями, які будуть йому необхідні для розуміння тих вимог, які ставить перед ним інженер, що є керівником будівельних робіт. А також для того, щоб успішно контролювати роботу вже своїх підлеглих. Значення таких підготовлених кадрів є дуже великим. За своїм походженням і положенням вони ближче знаходяться до робочих, ніж до архітекторів та інженерів, тому можуть значно доступніше пояснити ті вимоги, які стоять перед ними [20, с.91].

Ще одним напрямком роботи був розгляд запитів міського керівництва, до 1897 р. їх було розглянуто близько 70. Особливо їх кількість постійно зростає. Назвемо лише деякі з них. Перед усім – це розгляд конкурсних проєктів для будівлі біржі в Одесі, вирішення деяких питань щодо будівництва міського театру, розгляд запропонованих конкурсних проєктів для спорудження божевільні, огляд стану Строгоновського мосту та видання заключення про його безпечність, заключення по проєкту міської лікарні [21, с.101].

Крім цього, важливе практичне значення мало заснування при відділенні архітектурного бюро для прийняття замовлень і різних доручень по архітектурній частині, складання проєктів, нагляд за роботами, проведення експертизи та оцінок. Бюро звичайно було дуже корисним для тих людей, які прагнули отримати допомогу від архітекторів та інженерів [20, с.89].

Неодноразово послугами товариства користувалося міське керівництво, для якого були важливим заключення та рекомендації членів Одеського відділення Російського технічного товариства.

Отже, архітектурний і будівельний відділи були одними з найчисленніших при Одеському відділенні Російського технічного товариства. У них проводилася активна робота щодо покращення освітнього рівня

працівників у будівельній галузі. Тут мається на увазі не тільки заснування і утримування школи десятників, а й просвітницька робота серед інших працівників галузі. Неодноразово послугами товариства користувалося міське керівництво, для якого були важливим заключення та рекомендації членів Одеського відділення Російського технічного товариства.

Розділ 4

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ МІСЬКОГО БУДІВНИЦТВА

Одеса розвивається дуже швидкими темпами у зазначений час. Місто є одним з найбільших торговельно-промислових центрів Російської імперії. В основі фінансування будівництва лежить вигідна торгівля, підприємницька діяльність купців та фабрикантів, що мешкали в Одесі. Через порт здійснюються торговельні, господарські зв'язки з провідними державами світу.

У зв'язку з активною забудовою Одеси та її передмість нарощували виробництво відповідної продукції скляні, цегляні, гончарні, вапняні, алебастрові, асфальтові заводи, фабрика лаків та фарб. На околицях міста функціонували понад 170 каменоломень, на яких працювало від 3 до 5 тис. осіб [58, с.27].

Поява залізниць також сприяла поліпшенню умов будівництва міста. В місто у більшій кількості почали завозити будівельні матеріали: цеглу, черепицю, кафельні плити, скло, фарби, обої, металеві конструкції. Залізницею також транспортувалася деревина і граніт для замощення вулиць. Налагоджування торгових зв'язків з іншими країнами також сприяло покращенню будівництва. Із Італії привозились базальтові плити, мрамор для скульптур. Із центральних губерній привозилося коване залізо, цвяхи і цемент. Також для транспортування деяких матеріалів використовувалося судноплавство, але не тільки морське, а й річкове.

В Одесі зводились будинки не вище за чотири поверхи, що було пов'язане із застосуванням місцевого будівельного матеріалу – каменю-черепашнику, який був досить зручний для будівництва, тому що легко пилиться та стесується, має невелику питому вагу та теплопровідність. Основний недолік цього каменю – мала міцність. Тому, якщо зводили будинки підвищеної поверховості, то потрібно було робити чи надто товсті стіни, чи будувати перші поверхи з цегли.

Камінь-черепашник добували в приміських селах Одеси – Куяльник, Усатове, Нерубайське. Біля Жевахової гори розташовувалися цегельні заводи, потужність яких помітно збільшилась. При забудові кутові будинки часто завершувалися баштами з високими шпилями. Це створювало враження більшої висоти будинку при відносно невеликій кількості поверхів. Для покрівлі використовувалась черепиця, яка постачалась Товариством одеських черепичних заводів. Зросла і кількість деревообробних заводів. Якщо в 1862 р. в Одесі діяв лише один лісопильний завод, то в 1899 р. їх було вже 7. На межі століть при будівництві пірсів, громадських будівель та житла дедалі ширше використовувався бетон [58, с.178]. З кінця 90-х років у будівельну практику входить цегла, яка разом з бетоном потіснила черепашник і стала головними будівельними матеріалами [49, с.162-163].

Інтенсивний розвиток транспорту та промисловості міста супроводжувалися зведенням різних споруд виробничого призначення. Тривала розбудова порту. Замість дерев'яних причальних ліній набережні та пірси поставлені були на бетонну основу, облицьовані гранітом. У 1883 р. завершено спорудження хвилерізу довжиною 1229 м. Вражаючим інженерним рішенням стала зведена на Карантинному молі грандіозна естакада, що дозволяла прискорено перевантажувати зерно із залізничних вагонів на судна. Для зберігання зерна у 1889-1890 рр. у порту були побудовані два величезні елеватори. У 90-х рр. ХІХ ст. за проєктом інженера М. Лішина була споруджена Нафтова гавань. При будівництві споруд виробничого призначення значна увага приділялася архітектурі, застосовувались нові матеріали, конструктивні прийоми. Це добре видно на прикладі корпусів виноочисного складку, розташованих неподалік вокзалу (арх. О. Бернардацці), тютюнових фабрик на вул. Тираспольській та Пушкінській (за участю арх. О. Мінкуса), пивоварних заводів на Французькому бульварі, вул. Дальницькій (арх. Бауер) [58, с.183].

В останній чверті XIX століття Одеса остаточно перетворюється на велике капіталістичне місто. Прогрес у його розвитку особливо став помітний після реформ 1860-х рр. Населення міста досягло у 1900 р. 348 тис. осіб. В основному воно збільшувалося за рахунок міграції людей із сіл і міст Херсонської губернії, а також іноземних комерсантів.

До початку XX століття в Одесі, за підрахунками В. Пилявського, щорічно будувалось в середньому біля 200 будинків, при цьому добудовувалось і перебудовувалось стільки ж. Капітали, які були вкладені в доходні будинки, перші з яких почали будуватися ще в 1820-тих роках, швидко окуповувались, що давало додаткові прибутки для будівництва. Високі темпи будівництва супроводжувались покращенням житла у престижних районах міста. Будівельний відділ, переглядаючи нові проекти, слідкував лише за тим, щоб їх планування і висота відповідали вимогам Будівельного уставу 1857 р., а з 1904 – Будівельним правилам для Одеси, які передбачали висоту лицьових корпусів не більше за ширину вулиці, дворових – 1,5 відстані між ними [54, с. 18].

Існували у місті робітничі околиці, вулиці, які прилягали до порту, де проживало найбільше населення. Переважна більшість трудового люду бідувала у густозаселених кварталах Молдованки, Пересипу, Слободки-Романівки, Бугаївки [49, с.160]. Низький санітарний рівень і важкий матеріальний стан призводили до виникнення хвороб і епідемій. Тому мережа лікарень у місті за останні десятиліття XIX століття значно розширилася, хоча в цілому обслуговування у лікарнях залишалось недостатнім. У наданні допомоги населенню в лікарнях чималу роль, крім міського громадського управління, відігравала й приватна благодійність. Будинки багатьох лікарень вимагали капітального ремонту й перебудови.

Єврейська община у 1865 році закінчила будівництво нового корпусу Єврейської лікарні на Молдованці. До кінця XIX століття це була крупна лікарня [49, с.163].

Був розроблений новий проєкт побудови нових спеціалізованих лікарень, які мали доповнити загальну міську лікарню, але ним передбачались мільйонні витрати. З цього проєкту реалізована побудова двох об'єктів: у 1876 році у будинку на Старопортофранківській вулиці, що був збудований на міські кошти, відкрилась лікарня очних хвороб, а у 1892 році – на території між Слободкою-Романівкою та Кривою Балкою ввели в експлуатацію психіатричне відділення міської лікарні з землеробською колонією при ньому [49, с.162-163].

Серед процесу розбудови Одеси важливе місце посідає промислове будівництво. У 1879 р. на Бугаївці був побудований цукрорафінадний завод, який виробляв понад 2,3 тис. пудів рафінаду на рік. Сімнадцять парових млинів, що діяли в Одесі у середині 1880-х рр. виробили борошна на 4,2 млн руб. У цей період в Одесі працювало 7 макаронних, 8 маслоробних та олійних виробництв, 8 великих хлібопекарень, 5 пивоварень, 2 винокурні, 12 кондитерських, 3 рибоконсервних, декілька ковбасних фабрик, завод шампанських вин. У 1854 р. було засновано завод Гена, сількогосподарські машини якого знаходили збут на півдні України. У 1863 р. в Одесі були побудовані найпотужніші на Півдні Головні залізничні майстерні, на яких вперше в Україні стали виробляти потяги та вагони [58, с.26-27].

Міська дума також постановила, що ремонт будівель повинен здійснюватися Будівельним відділом Міської управи, а капітальний ремонт не повинен входити у рахунок вартості утримання закладу.

Одеська міська дума по-різному впливала на процес розбудови та благоустрою міста. Зокрема, вирішуючи питання відведення землі під будівництво різних громадських закладів (приміщень шкіл, дитячих притулків, інтернатів, притулків для літніх людей, лікарень, бібліотек та ін.). Земля зазвичай надавалася за подібних умов. Їх можна простежити й на прикладі постанови про відведення землі Херсонському губернському земству на Хаджибейському лимані для будівництва лікувальної установи у 1896 р. [24, с. 1011].

По-перше, у відповідних документах зазначалося, що у разі, якщо облаштування Херсонським губернським Земством лікувального закладу на лимані не буде виконано протягом трьох років від дня постанови міської думи, то ділянки повертаються назад у розпорядження міста.

По-друге, ділянка відводиться лише для будівництва лікувального закладу, і Херсонське Земство мало право користуватися ділянкою, поки буде існувати цей лікувальний заклад.

По-третє, якщо на тій ділянці знаходилися газопроводи, водопровідні труби або якісь споруди у землі, то відведенням їх займалася та організація, якій надано ділянку.

По-четверте, якщо організація не виконувала якісь умови, або припиняла свою діяльність, або припиняв свою діяльність заклад для якого було виділено землю, то ділянка переходила у розпорядження міста з усіма будівлями і спорудами, що там знаходилися.

У великій кількості випадків ділянки належали одному і тому ж власнику, забудовувалися одночасно, часто – по проєктах одного і того ж архітектора (наприклад, будинки 18 і 20 по вулиці Троїцькій, 21 і 25 по вулиці Грецькій, 6 - 12 по вулиці Торговій). Виключним у цьому ряді стали комплекси споруд «Павловских», дешевих квартир по вулиці Канатній та «Обществаквартировладельцев по улице Пироговской» [54, с.20].

Основним типом міської забудови стали багатопверхові будинки. У другій половині XIX ст. почалася спекуляція будинками, знесення двоповерхових та будівництво на звільненому місті прибуткових будинків – багатопверхових будинків з великою кількістю квартир. Класична завершеність і вишукана простота фасадів палаців і громадських будівель змінюється на багатство декору в оздобленні.

Необхідність у збільшенні кількості житла для швидко набираючого темпи росту міста призвела до того, що у другій половині XIX століття було споруджено багатопверхові прибуткові будинки. Вони розкидані по всій

частині старого міста і відрізняються своєю монументальністю та розмаїттям архітектурних стилів. Такі будинки є на вулицях Гоголя, Софійській, Торговій, Спиридонівській, Ніжинській, Грецькій, Маразлівській. І вони дуже виразно та позитивно впливають на загальне архітектурне обличчя міста, роблячи його величним, монументальним, європейським [58, с.63].

Варто відміти, що злиденність деяких мешканців міста призводила до появи артільних квартир. У «Працях Одеського статистичного комітету» за 1870 рік так описувалося житло робітника: «Зайдіть до квартири нашого сім'янина-робітника. Це волога у підвальному приміщенні, або розваленому будиночку кімната, переважно без підлоги. Скло у вікнах забите і закрите дошками, або папером від цукру; на підлозі неймовірний бруд, холод нестерпний, на двох каменях прилаштовані дві – три дошки, що слугують ліжком, де замість подушки лежить оберемок сіна чи соломи...». Розповсюджені були, так звані, артільні квартири, де робітники спали покотом на «набитих» клопами дерев'яних ліжках і лише занавіска відокремлювала нічліг сімейних [49, с.160].

Багато хто, особливо прибулі, які наймалися на роботу в порту, ночували під відкритим небом, ховаючись від непогоди під човнами, у бочках, у парових котлах, що вийшли з ужитку.

Для тих, хто не мав житла, на благодійних засадах створювалися нічліжні притулки. Більшість з них знаходилась у «людних» місцях – біля гаваней та в інших районах, де скупчувалися прибулі робітники – поденщики.

Для вирішення завдань з благоустрою міста Управа мала й певні матеріально-технічні можливості. У її розповсюдженні знаходились міські ремонтні майстерні, які виконували роботи на найбільш важливих об'єктах. Так, у 1903 р. майстерні відремонтували приміщення психіатричної лікарні, 2-ої чоловічої гімназії, шестикласного міського училища, Маріїнської гімназії, дитячої їдальні, притулку ім. Г.Г. Маразлі, музею на Софіївській вулиці, Міської аудиторії, будівлі на Старому та Новому базарах. Крім того, було

здійснено переозацнення Поліцейської та Грецької вулиць, установлені бордюри, прокладені водогони на Госпітальній, Середній та Налічній вулицях. Чималу увагу влада приділяла ремонту старих вулиць. На ці потреби в місті загалом станом на початок ХХ ст. виділялося близько 30 тис. рублів, тоді як мінімальні потреби вимагали більшого вдвічі [49, с.222].

Що стосується національного складу робітників, які працювали у будівельній сфері, то він був досить різноманітний. Наприклад, за підрахунками В. Самойлова, серед росіян, які самостійно добували засоби для існування, 12% були зайняті у сфері обробки дерева та металу й у будівництві [58].

На початок ХХ ст. Одеса - великий промисловий центр Російської імперії. За кількістю населення поступаючись тільки Петербургу, Москві та Варшаві. До 1900 р. в Одесі існувало вже 50 гімназій та училищ, 20 церковно-приходських шкіл, жіночі курси, інститут благородних дівчат, біля 30 приватних навчальних закладів, Імператорський Новоросійський Університет. У цей час вже піднімаються питання про відкриття в Одесі художньої академії з архітектурним відділенням і політехнічного університету. Серед закладів охорони здоров'я існувало дві міські лікарні, психіатричний заклад, бактеріологічна станція, шпиталі. Окрім того було близько двох десятків приватних лікарень та велика кількість санаторіїв. Для тих, хто не мав власного майна, існувало близько 20 притулків. У місті діяло близько 5 бібліотек, кілька друкарень, музей і дві приватних галереї. Загальна кількість культових споруд була близько 30. Постійно покращувався благоустрій та санітарний рівень міста, відбувалося озеленення території, електрофікація центру. У 1912 р. функціонувала 31 лінія електричного трамвая [54, с. 56].

Як зазначалося в «Одесському листку», за період другої половини ХІХ століття Одеса дуже сильно змінилася, головні вулиці були заощені гранітними кубиками, а тротуари - лавою і асфальтом, освітлено вулиці. І збудовано багато чудових споруд міського театру, біржі, вокзалу... [34]

Будівельна справа в Одесі на початку ХХ ст. активно розвивається, відбувається впровадження нових досягнень у галузі архітектури, місто активно розбудовується, особливо передмістя.

У «Одесському листку» зазначається, що будівнича справа в Одесі протягом року на початку ХХ століття досягає таких розмірів: будівельного каменю добувається в рік від 12 до 15 мільйонів штук, цегельні заводи виробляють у рік близько 100 млн. цегли. Всього матеріалу продається за рік більше чим на 2 млн рублів. А кількість нових будівель протягом року досягає тисячі [35].

Варто відмітити, що на кінець ХІХ століття в Одесі було 187 вулиць, 74 провулків, 24 площі і 2 бульвару. Споруд нараховувалося 10806, що було не маленьким показником. Фабрик і заводів 486 з 20200 працівниками. За один сезон наприкінці ХІХ століття зводилось від 300 до 500 будинків. Найбільше розповсюдження отримали багатоквартирні будинки. Квартири диференціювались за кількістю кімнат, для заможних у лицевому корпусі, для малозабезпечених – у дворових флігелях. Парадні й так звані чорні сходи служили для розділення входів у житлові кімнати та підсобні приміщення. Через високу вартість землі і прагнення до максимального прибутку ділянки щільно забудовувались багатоповерховими корпусами, внаслідок чого утворились двори колодязі. У будівельній галузі працювало понад 10 тис. чоловік. Крім того, на сезонні роботи до Одеси ранньою весною приїздило близько 3 тис. каменярів, штукатурів, теслярів [63].

Обсяг будівництва в Одесі у другій половині ХІХ століття був досить значним (у деякі сезони зводились по декілька сот будинків), швидко зростаюче населення міста страждало від житлового голоду. У цих умовах широкого розмаху набуло будівництво багатоквартирних прибуткових будинків, найбільш великі з яких зводились у центральних кварталах, одночасно велось будівництво і так званих «дешевих квартир» на окраїнах міста [58, с.79]. Місто досить швидко розширялося.

Як зазначає В. Пилявський у другій половині XIX століття проводились значні роботи по благоустрою і озелененню міста. Вулиці «одяглися» в граніт і базальт, де-не-де з'явилася каналізація. У 1880-х рр. на місці «Большогофорта» був закладений Александрівський парк, де вже на початку XX ст. влаштовувалися художні та торгово-промислові виставки. Також з'являються парки біля Куяльницького та Хаджибеївського лікувальних закладів. Але найбільшу кількість парків було створено біля нового міського театру і вокзалу (Привокзальна, Сінна площі, Куликове поле), уздовж старої лінії порто-франко – біля нових громадських споруд. Також було проведено реконструкцію Приморського бульвару разом з «Городским садом» і парк біля Соборної площі. Штучні лісові насадження на Пересипі та Молдованці, на першій станції Фонтанської дороги майже перестають існувати. Їх змінюють фруктові сади, що вкривають все більші території, які охоплюють землю біля Французького бульвару, дороги на Середньому і Великому Фонтані. Таким чином, у протиріччя з промисловою забудовою в північних та північно-західних районів, а також щільній забудові центра, виникає значна частина території на півдні – «легені» міста [54, с. 19].

4.1. Приватне будівництво. Великого значення у розбудові Одеси зазначеного періоду відіграє приватне будівництво. Воно передбачало те, щоб проводити будь-які будівельні чи ремонтні роботи, потрібно було отримати дозвіл у Міській Управі (Додаток 3). Спочатку приватне будівництво регулювалося Будівельним уставом 1957 р., а пізніше в Одесі робляться власні постанови, що пристосовують будівництво до місцевих умов.

Наприкінці XIX століття комісією «О пользах и нуждахгорода» був розроблений проєкт обов'язкових постанов по будівельній частині міста, який регулював питання організації будівництва. Перший розділ стосувався отримання дозволу на будівельні роботи. Передбачалося обов'язково отримати дозвіл Міської управи на будівництво нових будівель. При подачі документів на отримання дозволу потрібно було представити детальні проєктні креслення

будівлі. На кресленнях повинно бути чітко зображено місцевість з точним позначенням вулиць, які прилягали до ділянки; генеральний план двору, на якому повинні бути вказані всі споруди і лінії фасадів з усіма розмірами. Усі креслення повинні бути виконані в масштабі 1:100, генеральний план – 1:500, а детальні креслення, які були потрібні управі – 1:20. На проєктах обов'язково повинен був бути зроблений напис, в якому вказується, де знаходиться ділянка, ім'я власника, назва вулиці, номер. Усі креслення повинні бути підписані тими, хто їх зробив і складені у формат 14 дюймів у довжину і в ширину 9 дюймів. Без усіх зазначених положень дозвіл на будівництво не надавався. Другий розділ стосувався процесу будівництва. Про початок будівництва слід було повідомити Міську управу своїм листом, на будівельних роботах повинен бути генеральний план, який затверджений управою і контрольна книга, де все записується. Про закінчення будівництва домовласник зобов'язаний також був повідомити управу. Третій розділ присвячений будівельним правилам і розмірам дворів та розповідає, які є критерії до спорудження стін, житлових споруд, димопроводів, сходів, балконів, покрівлі та водостічних труб, а також те, що площа двору повинна бути не менше 24 кв. саж. [26, с.41-73].

Міська Управа слідкувала за тим, щоб роботи проводилися тільки з дозволу, в іншому випадку будівництво чи будь-які інші роботи призупиняли (Додаток Ж).

Вивчаючи матеріали «Известия Одесской Городской Думы» щодо надання місць під забудову, можна зробити й певні статистичні висновки. Простежується щорічне збільшення обсягів будівництва. Наприклад, у 1896 р. за перші 4 місяці року було надано 238 дозволів на будівництво, а в 1897 р. за аналогічний період було надано 340 дозволів, що на 102 дозволи більше. Помітна дедалі активніша забудова передмість Одеси, хоча вони і поступалися центральним районам за обсягами будівництва. На будівництво у Пересипській, Дальницькій та Слобідсько-Романівській дільницях було отримано небагато

менше дозволів, ніж, наприклад, у Приморській та Олександрівській (Додаток А) [25].

На початку ХХ ст. місто переживає так званий «будівельний бум». Але як відмічається в «Одеському листку», станом на квітень 1903 р.: «Будівельний сезон обіцяє бути не дуже поживавленим. Всього видано лише 70 дозволів на будівництвостпород, у тому числі і багатьохкапітальнихремонтів. Ціни на будівельнийматеріал у зв'язку з цимдешеві, а в міських і приватних каменоломнях булипоновленніроботи» [37] (Додаток Б). Але вже до початку літа ситуація стабілізувалась.

У «Деятельности Одесского городского общественного управления» за 1908-1912 рр. зазначалося, що Міською Управою за цей період було видано дозволи приватним особам на проведення будівельних робіт у місті: в 1906 р.- 235; в 1907 р. – 381; в 1908 р. – 433; в 1909 р. – 468, в 1910 р. – 574, в 1911 – 800; в 1912 – 799. Отже, із зазначених даних можна зробити висновок, що обсяги приватного будівництва зросли майже втричі [8, с.37].

У звіті будівельного відділу Міської Управи за 1912 р. стосовано приватного будівництва зазначається, що доповідей по книзі архітектурного відділу на затвердження планів на приватні споруди було 541. Заголом протягом року, про який звітується, доповідається, що в архітектурний відділ на розгляд подано 772 проєкта, креслення і плани на різноманітні споруди. З них 541 справа направлена була на розгляд Управи і утверджено 491 справу. Всього ж дозволів було видано 791. З них: на знос будівлі – 14, будівництво фасадів -122, на будівництво будинків або ж прибудов до них – 290, на ремонтні роботи – 270, на будівництво кіосків і павільйонів – 25, на спорудження сплавної системи – 69 і купалень – 1. Що стусуються видачі дозволів по районах, то найбільше в Олександрівському, це – 157 дозволів, найменше ж Дальницькому (34) і Портовому (7) [14, с.206].

Також в цьому році були зупинені роботи на 64 будівництвах, як такі, що відбувалися без дозволу Управи. У 34 випадках винні були притягнені до відповідальності [14, с.206].

4.2.Упорядкування вулиць.Ще одним з важливих напрямків дії міської влади було упорядження, спорудження доріг, заощення та покращення благоустрою окремих вулиць. Приватна власність на землю була основною перешкодою для трасування нових вулиць. Навіть магістралі прокладали надто вузькими. Так, Новоаркадійська дорога мала ширину всього 17м (Деволан планував – 32м). Таку саму ширину мали багато інших нових вулиць, зокрема Французький бульвар.

Наприклад, у 1897 р. міська влада вирішила покращити і розширити Мало-Фонтаську дорогу. Як пише у своїй статті В. Слісарчук: «На той момент Мало-Фонтаська дорога находилась в хаотичном состоянии, многие дачи, по своим фасадным линиям, не имели заборов, вместо них высились безобразные валы, обсаженные акациями. Дорога имела разную ширину, с явными внешними признаками самозахвата земли дачевладельцами. Кое-где она имела не более 7 сажень. Дорога до дачи Училища слепых была шоссирована местным диким камнем (неподходящий материал, слишком мягкий). В сухую погоду ухабы на дороге были причиной удушливой пыли, в дождливую – непролазной грязи». Автором проекта, що передбачав покращення вулиці був міський інженер В. Зуєв. Перше засідання відбувалося 28 листопада 1987 р. також при участі міського юристконсула Ф.Д. Богацького та землеміра А.В. Юргевича [46, с. 102-103].

За словами Зуєва «Мало-Фонтанська дорога наиболее подходящее место для создания удивительно приятного уголка города, вполне удовлетворяя естественным стремлениям застройки с комбинацией здоровой загородной жизни со всеми условиями городского благоустройства. Поэтому появилось желание воспользоваться ещё возможным временно расширить и улучшить эту дорогу, пока она почти не застроена по фасадной линии жилыми домами» [46].

6 липня 1898 р. у Протоколі засідання «Исполнительной комисси по замощению и канализации» повідомлялося: «Городской інженер Зуев, представив полный проект ушерения и урегулирования Мало-Фонтанской дороги, изложил следующее: Мало-Фонтанская дорога имеет ширину 3.66 саж. Такая ширина, не соответствует назначению этой дороги, которая, несомненно, в будущем, будет иметь первостепенное значение и представит из себя длинную прямую улицу не менее 3 вёрст – при такой узкой ширине. Уширение Мало-Фонтанской дороги вызвано действительно необходимостью, так как эта дорога единственное место для загородных прогулок. На ней нет тротуаров, потому прогулки совершаются в экипажах или на конях. Эти обстоятельства побудили спроектировать дорогу в 12 саженой, и по обе стороны дороги аллея – 2.5 саж. С двойным рядом древесных насаждений. И кроме того, оставляется полотно 2 саж. - для электрического трамвая». На наступному зібранні власники проголосували за розширення дороги [46, с. 104].

На засіданні Міської Думи було вирішено, що загальна сума робіт складає 80 тис. руб. Більшу частину суми було вирішено зібрати з володарів дач. Передбачувалося завершити всі роботи і зібрати необхідну суму до кінця 1902 р. По ініціативі міського голови П.А. Зеленого для закінчення робіт на Мало-Фонтанській дорозі в 1900 р. виділилися гроші з бюджету [46, с. 105-106].

11 вересня 1901 р. Міська Дума постановила: «В ознаменование последнего посещения Франции Государем Императором и Государыней императрицей и в знак признательности французскому народу за оказанный их Величествам радушный приём, на именовать одну из улиц г. Одессы «Французской», предоставив Комиссии выбор таковой». Ініціатором такого рішення був вибраний гласний В.С. Кандінський. П. Зелений запропонував Мало-Фонтанську дорогу. Таким чином, в Одесі з'явився Французький бульвар (офіційна постанова міської влади була видана 25 квітня 1902 р.). У цей час продовжуються роботи для покращення бульвару. Але через проблеми

відбуваються перериви у роботі. Зокрема, один такий відбувся навесні 1903 р. через те, що не було вирішено питання із землею та фінансуванням. Але з рештою вдалося владнати всі питання з домовласниками і ремонт бульвару відбувався по узгодженому плану [46, с. 106-107].

У 1914 р. інженер Зуєв повідомляв: «Французский бульвар есть самое благоустроенное место в городе, он имеет всюду водопроводы, электрический трамвай освещение, будет иметь газопровод. Французский бульвар есть одним из единственных мест в Одессе, куда можна добратсья желающим...» [46].

Велике значення для покращення благоустрою міста мало замощення або ж, у зв'язку з поганим станом бруківки, перемощення деяких вулиць. Так, станом на 1900 рік у Одесі планувалось перемостити Пушкінську вулицю, площу навколо скверу Куликовеполе, Поліцейську, Миколаївський бульвар, Біржеву площу, Катерининську, Дерibasівську, Прохорівську, Степову, Болгарську, Московську, Петропавлівську, Херсонський спуск, Велико-Фонтанську дорогу і Мало-Фонтанську дорогу, яку планувалось розширити. І також потрібно було замостити Нову вулицю паралельно Інституцькій, Михайлівську площу, Слобідську, Виноградну, Воронцовську вулиці, Скиданівський спуск, Наявний провулок, Алексеєвську площу [26, с.2250].

Досить часто кошти виділялися домовласникам, для ремонту невеликої частини вулиці, біля їхнього дому (Додаток Д).

У 1904 р. місто отримало право на десятимільйонну позику. Був складений перспективний план упорядкування міста, який включав і замощення деяких вулиць. Це дозволило досить у короткий термін перемостити значну кількість вулиць. Про реалізацію позики писали в газетах, зокрема, в «Одесскому листку» (Додаток Г).

Значне збільшення кількості транспорту, інтенсифікація експлуатації шляхів виявили їх невідповідність новим умовам, застарілість традиційного замощення на піщаному підмурку. У підсумку на практиці все ширше стали

використовувати асфальт. Невдовзі ним було вкрито Приморський бульвар [28, с.222].

Бруківка на Дерibasівській вулиці на початку ХХ століття знаходилася в поганому стані, по ній відбувався безперевний рух, і її перемощення відкладалося з року в рік протягом кількох років, тому комісія визначила, що перемощення необхідно виконати у 1902 році. Також дорогу необхідно розширити на один сажень. І перемостити новими гранітними кубиками [31, с.1119].

У той час, як центральна частина міста і незначна частина окраїни були добре вимощені, освітлені і мали каналізацію – окраїни міста: Молдованка, Пересип, Слободка-Романівка – тільки частково вимощені, не дуже добре освітлені, і майже повністю була відсутня каналізація. Саме у цих районах на початку ХХ ст. зосереджувалися всі промислові підприємства, фабрики і заводи, які в свою чергу групували навколо себе все більше і більше населення, адже саме за рахунок заселення цих окраїни відбувався приріст населення в Одесі. Тому на засіданнях Міської думи неодноразово піднімалося питання про замощення, освітлення і спорудження каналізації у цих районах. Із початком ХХ ст. влада в місті поступово приймає рішення і виділяє кошти на покращення умов життя на окраїнах міста [27, с.1324].

На межі століть дещо поліпшилось водопостачання міста – прокладались нові труби від Водонапірної станції біля Чумної гори. Після реконструкції на початку ХХ століття одеського водогону (за проєктом І.Ф. Платса), який вважався на той час кращим у Росії і за довжиною своєї мережі і за якістю питної води, вже і тоді давалися в знаки труднощі у забезпеченні необхідною кількістю води швидко зростаючого за площею та чисельністю населення міста [48].

Одеська дума приймала рішення щодо перепланування вулиць, наприклад, у 1902 році жителі Скульптурного (Софіївського) провулка висунули прохання до Міської управи про продовження цього провулка, в

якому знаходилося 12 будинків і він закінчувався тупиком. Міський інженер Зуєв і архітектор Нештурх у своїх заключеннях вважали дуже корисним для міста влаштувати проїжджу вулицю [32, с.690].

Ще однією проблемою Одеси в питанні благоустрою було те, що матеріали, які знімалися при перезамощенні вулиць у центральних районах міста, використовувалися на окраїнах, їх якість була досить невисокою. У загальному рівень упорядкованості на окраїнах був значно нижчим, на що не вказували листи мешканців та представників влади. Так, гласний О.О. Морозов у 1907 р. направив у відповідну комісію Міської Думи листа, в якому описав жахливий стан міських околиць: «Бруківки ці стали цілком непридатними, вибоїни і ями зустрічаються на кожному кроці, так що їзда по них викликає неабиякий ризик для життя, каліцтво коней, трощення возів є звичайним явищем... Гниття і сморід панують у цьому районі... Все що викладене мною відносно деяких вулиць Молдованки, не дивлячись на всю свою жахливість, навряд чи дозволить особам, що незнайомі з нашими околицями, повною мірою уявити те становище, в якому знаходиться ще одне з багатолюдних передмість Одеси - Слободка-Романівка. Мешканці її є такими ж платниками податків, як і жителі центральних частин міста, але за рівнем благоустрою ця територія начебто не є передмістям такого багато міста як Одеса...» [49, с.222- 223].

Досить важливими на межі століть були питання про спорудження кінної дороги. Вже на початку ХХ ст. в Одесі діяло 20 маршрутів кінної залізниці, загальна довжина всіх їх ліній сягала 67,5 км. У 1907 році почалося переобладнання цих ліній на електричну тягу. Напередодні Першої світової війни діяв уже 31 трамвайний маршрут, що суттєво поліпшило умови сполучення, як у центрі міста, так і на його околицях [58, с.91].

Як зазначається найбільшою проблемою на той період були окраїни міста. Міська влада намагається їх вирішити. І уже станом на 1914 р. ситуація в цій сфері значно поліпшилася.

Отже, при організації будівництва значну роль відігравала міська влада, головними завданнями якої були: збільшення показників міських прибутків, спорудження нових будівель, заощення вулиць, розбудова водопроводу та системи каналізації, впровадження вдосконалених форм освітлення тощо. При вирішенні зазначених питань значну роль відігравали Одеська міська дума та Міська управа і Будівельний комітет при ній. При інститутах міської влади існували спеціальні відділення, комісії, які мали вузько спеціалізовану направленість та займалися розбудовою окремих складових міського господарчого комплексу.

ВИСНОВКИ

Кожне місто унікальне, як і будь-яка людина. Одеса – великий культурний центр України і водночас одне з найсамобутніших українських міст. Головна історична особливість Одеси полягає в тому, що це місто дуже стрімко почало розбудовуватись.

У другій половині XIX ст. місто зберігає значення адміністративного центру краю. А з огляду на активні зовнішньоторговельні зв'язки, Одеса у той час відігравала провідну роль в Російській імперії, і була найбільшим за чисельністю містом України, поступаючись лише трьом містам Російської імперії за цим показником.

З огляду на це – дослідження діяльності органів міського самоврядування є важливим для розуміння історії міста, адже з впровадженням реформ громадського управління на півдні Одеси всі галузі господарського життя змогли вирішуватися на місцях, що було набагато ефективнішим. Однією з провідних галузей господарства залишалось містобудування.

У другій половині XIX століття будівництво міста відходить від наміченого генерального плану. Внаслідок збільшення міста і його населення, Одеса розширяється, з'являються брудні і неблагонадійні окраїни, спорудження доходних будинків, пристосування під будинками підвальних приміщень. Порівняно з першою половиною XIX ст. значно збільшуються масштаби міста, будівлі і споруди стають більшими за розмірами. Однак і в ці роки архітекторам Одеси вдавалося будувати споруди, які без сумніву можна віднести до найкращих архітектурних пам'яток. У зазначений період активно залучаються нові будівельні матеріали: бетон, скло, метал, керамічне облицювання, а також передові технології у будівництві, що прискорює темпи розбудови. Велика кількість робітників (близько 10 тис.) також пришвидшували процес. Національний склад робітників був досить різноманітний.

Одну з провідних ролей в організації будівництва виконували органи міського самоврядування. При вирішенні зазначених питань значну роль відігравали думи та управи. Передусім, органи міського самоврядування розробляли необхідні проекти або залучали до цього громадськість, підписували контракти з іноземними чи вітчизняними підрядчиками, контролювали процес реалізації контракту, при необхідності, знаходили додаткові джерела фінансування. При інститутах міської влади існували спеціальні відділення, комісії та комітети, які мали вузько спеціалізовану направленість та займалися розбудовою окремих складових міського господарчого комплексу.

Головну роль в організації будівництва відіграє будівельний відділ управи, який займається розробкою проектів перепланування окремих ділянок міста, контролює будівництво нових споруд.

Отже, в цілому міській владі сприяла активній розбудові Одеси. До цього процесу, завдяки діяльності преси активно долучалися меценати, залучалася велика кількість робітників, надавалися позики, що пришвидшувало процес.

Також неабияке значення в історії містобудування залишили міські голови. А саме – М.Новоселький, Г.Маразлі, П.Зелений. Вони виявилися досить енергійними особистостями, приділяли увагу багатьом питанням господарського життя, в тому числі і будівництву. За їхньої ініціативи, або ж на їх кошти, місто збагатилося чималою кількістю будівель.

Вагомий внесок в будівництво міста та його архітектурний вигляд внесли архітектори та інженери. Серед них було багато випускників вищих навчальних закладів з усієї Центрально-Східної Європи. Особливо велика кількість були вихідцями з Петербурзької художньої академії. У своїх роботах в Одесі вони намагалися впроваджувати кращі надбання світової архітектури. Завдяки їм було виховано не одне покоління Одеських архітекторів.

На початку ХХ століття не тільки продовжувалася активна забудова міста, а й збільшувалися її обсяги з року в рік. Станом на початок ХХ ст. місто

перетворюється на індустріальний та досить добре впорядкований центр півдня Російської імперії. Таким чином, на початку ХХ століття в Одесі для задоволення зростаючих потреб торгівлі, освіти, культури зводились великі житлові будинки, які разом з вже існуючими спорудами створювали свою «кам'яну ритміку», неповторну архітектурну індивідуальність міста.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

1. Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 176 (Замоещение улиц и площадей). – 74 арк.
2. Державний архів Одеської області, ф. 16, оп. 82 (Міська Управа), спр. № 215 (Надзоры за частными постройками). – 234 арк.
3. Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 314 (Устройство частных канализаций). – 301 арк.
4. Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 500 (Планы об утверждении проектов и о выдаче разрешения на постройки). – 45 арк.
5. Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 533 (Надзоры за частными постройками и ремонт городских зданий). – 184 арк.
6. Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 286 (Бульварный участок). – 67 арк.

Опубліковані джерела

Документи, матеріали та звіти

7. Городское общественное управление в 1893 г. Одесса: Типография А.Шульце. 1893. 81 с.
8. Деятельность одесского городского общественного управления 1908-1912 гг. Одесса: «Славянская типография». 1914. 163 с.
9. Журналы заседаний Одесской Городской Общей Думы. – Одеса: Топографія Ульриха и Шульце. 1873. - С. 40-298
10. Новый порядок городского общественного управления в Одессе. Петербург. 1863. 22 с.

11. Обязательные постановления по строительной части в г.Одесса. Одеса: «Порядок».1892. 24 с.
12. Обзор деятельности бывшего одесского городского головы Н.А.Новосельского». Одесса: «Новороссийский Телеграф». 1880. 14 с.
13. Отчет о деятельности Одесской Городской Думы за 2-е четырехлетие. Сентябрь 1877-сентябрь 1881 гг.». Одесса: Типографи Л.Нитче. 1881. 45 с.
14. Отчет одесского Городской Управы за 1912 год. Деятельность состояние подведомственных городу учреждений и объяснительная записка к финансовому отчету Управы за 1912 год. Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисоголось. 1914. 541 с.
15. Роспись доходов и расходов г. Одессы на 1886 г. Одесса: Типопография А.Шульце. 1886. С. 10-195.
16. Сборник действующих по одесскаму градоначальству обязательных постановлений. Одесса. 1902. 144 с.
17. Сборник обязательных для городских жителей постановлений и правил изданных Одесской Городской Думой по 1-е января 1890 года. Одесса: Типопография А.Шульце. 1890. 97 с.

Преса

18. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1886. С. 14 - 450.
19. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1896. - С. 20 - 340
20. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1897. - С. 11- 280
21. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1899. - С. 17 - 342
22. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1900. - С. 89 - 415

23. Записки Одесского отделения Императорского Русского технического общества. – Одеса: Топопографія А.Шульце. 1904. - С. 508 с.
24. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.2. 1896. 2034с.
25. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1897. 2139с.
26. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.2. 1900.С.415-1825.
27. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1901. С.509-1632.
28. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1901. С.211-1513.
29. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.2. 1901. С.522-1594.
30. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1902. С. 302-1442.
31. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.2. 1902. С.41-2052.
32. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1903. С.513-2250.
33. Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядокъ». Т.1. 1903. С.444-2250.
34. Одесский листок. 1900. 11 січня
35. Одесский листок. 1902. 10 квітня
36. Одесский листок. 1903. 14 квітня
37. Одесский листок.1903. 8 травня
38. Одесский листок. 1902. 28 серпня
39. Одесский листок. 1904. 3 квітня
40. Одесский листок. 1904. 10 червня
41. Одесский листок. 1904. 9 вересня

ЛІТЕРАТУРА

42. Архитектура Одессы : The monumens of Odessa / [Котков Иван Иванович, Ушаков Александр Трофимович]. Одесса: Маяк, 1968. 97 с.
43. Гончарук Т.Г. Герасименко В.В. Жиленко І.М. Ініціативи міського голови П.О. Зеленого на сторінках «Известий Одесской Городской Думы» (1898 - 1905) // Інтелігенція і влада. Вип 38. Одеса, 2018. С. 214-230. URL: [int38-214-230.pdf](#) (дата звернення: 13.07.2021)
44. Здания Одессы и их зодчие : Опыт архитектурно-библиографического справочника. Одесса: СПД Фридман А.С., 2008. 172 с.
45. Зленко Г. Павло Зелений - одеський міський голова і літератор. URL: <http://library.kr.ua/elmuseum/zem/zelenyy/index.htm> (дата звернення: 04.07.2021)
46. Зуев В.И. Французский бульвар в Одессе. Одесса, 1915. 161 с.
47. Историко-містобудівні дослідження Одеси / Тифомієнко В.І. К.: Фенікс, 2008. 156с. іл.
48. Історія будування міста.
URL:<https://sites.google.com/site/arhitekturaodesi/home/odeskij-opernij-teatr>
(дата звернення: 03.11.2021)
49. Історія Одеси / Гол. ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.
50. Кузьминская Елизавета. Отец и сын Маразли. Одесса: Изд-во «Optimum», 2010. 358 с., ил.
51. Нетребський В. Одесса портреты улиц: прогулки по старой Одессе от А до Я / Валерий Нетребский, Валерий Шерстобитов. Одесса: Полиграф Одесса, 2015. 367 с.
52. Паламарчук В. Воронцов Семен Михайлович - одеський міський голова.
URL: <https://www.twirpx.com/file/2071392/grant/>
(Дата звернення:21.10.2021)

53. Паламарчук В. Міський голова Петро Адамович Крижанівський – «казковий принц, що має розбути сплячу красуню Одесу». URL:<http://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/23.pdf> (дата звернення: 21.10.2021)
54. Пилявский В. Архитектура Одессы: Стиль и врем. Одесса: Optimum, 2010. 133с.
55. Пилявский В. Зодчие Одессы: Историко-архитектурные очерки. Одесса: Optimum, 2010. 210 с.
56. Решетов Сергей. Григорий Маразли, честь паче почеси / С.Г.Решетов, Л.В. Ижик; Греческий фонд культуры. Одесский филиал. Одесса:ТЭС, 2012. 352с.:ил.
57. Решетов Сергей. Николай Александрович Новосельский/ С.Г.Решетов, Л.В. Ижик. URL:<http://sergekot.com/novosel-skij-nikolaj-aleksandrovich/> (дата звернення: 21.10.2021)
58. Самойлов Ф.О. Історія Одещини й Одеси (II пол. XIX – 1914р.): Навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2006. 264 с.
59. Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники старої Одеси. Одеса, 1930. 26 с.
60. Слисарчук В. Благоустройство Французского бульвара // Південний Захід. Одесика. Вип. 28. Одеса, 2020. С. 98-114.
61. Стременовський С.Н. Местное самоуправление г. Одессы в середине XIX столетия. Историко – правовое исследование. Одеса: «Юридична література», 2002. 148 с.
62. Тиганій К.А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеси). Одеса: Наука і техніка, 2010. 225 с.
63. Тимофеев В. И. Одесса: Архитектурно-исторический очерк. К.: Будівельник, 1983. 160 с.
URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_odessa_01.html
(дата звернення: 02.11.2021)

64. Федоров И. Столетие Одессы: (С портретами административных и общественных деятелей и с видами Одессы).
URL:https://www.studmed.ru/fedorov-i-stoletie-odessy-s-portretami-administrativnyh-i-obschestvennyh-deyateley-i-s-vidami-odessy_fefd0724cfc.html (дата звернения: 11.10.2021)
65. Юхим Л. По проектам Юрия Дмитренко // Вечерняя Одесса. 1982. 21 мая. С. 8.

ДОДАТКИ

Додаток А. Дозволи на будівництво (1896 -1897рр.)

лютий

	Поліцейські участки	1897		1896	
		З підписом архітектора	Без підпису архітектора	З підписом архітектора	Без підпису архітектора
1	Бульварний	1	3	2	1
2	Александровский	-	2	-	3
3	Херсонський	2	-	1	1
4	Слоб. - Романівський	-	1	-	-
5	Петропавлівський	1	2	-	-
6	Михайлівський	-	2	-	-
7	Пересипській	-	-	-	-
8	Дальницький	-	-	-	-
	Всього	4	10	3	5

березень

№ п/ п	Поліцейські участки	1897		1896	
		З підписом архітектора	Без підпису архітектора	З підписом архітектора	Без підпису Архітектор а
1	Бульварний	24	4	20	4
2	Александровский	33	8	17	1
3	Херсонський	12	3	11	-
4	Слоб. - Романівський	6	3	2	-
5	Петропавлівський	36	3	18	2
6	Михайлівський	47	3	30	1
7	Пересипській	20	1	12	2
8	Дальницький	-	-	-	-
	Всього	178	25	110	10

квітень

№ п/ п	Поліцейські участки	1897		1896	
		З підписом архітектора	Без підпису архітектора	З підписом архітектора	Без підпису Архітектор а
1	Бульварний	6	4	5	2
2	Александровский	8	3	7	5
3	Херсонський	4	4	4	2

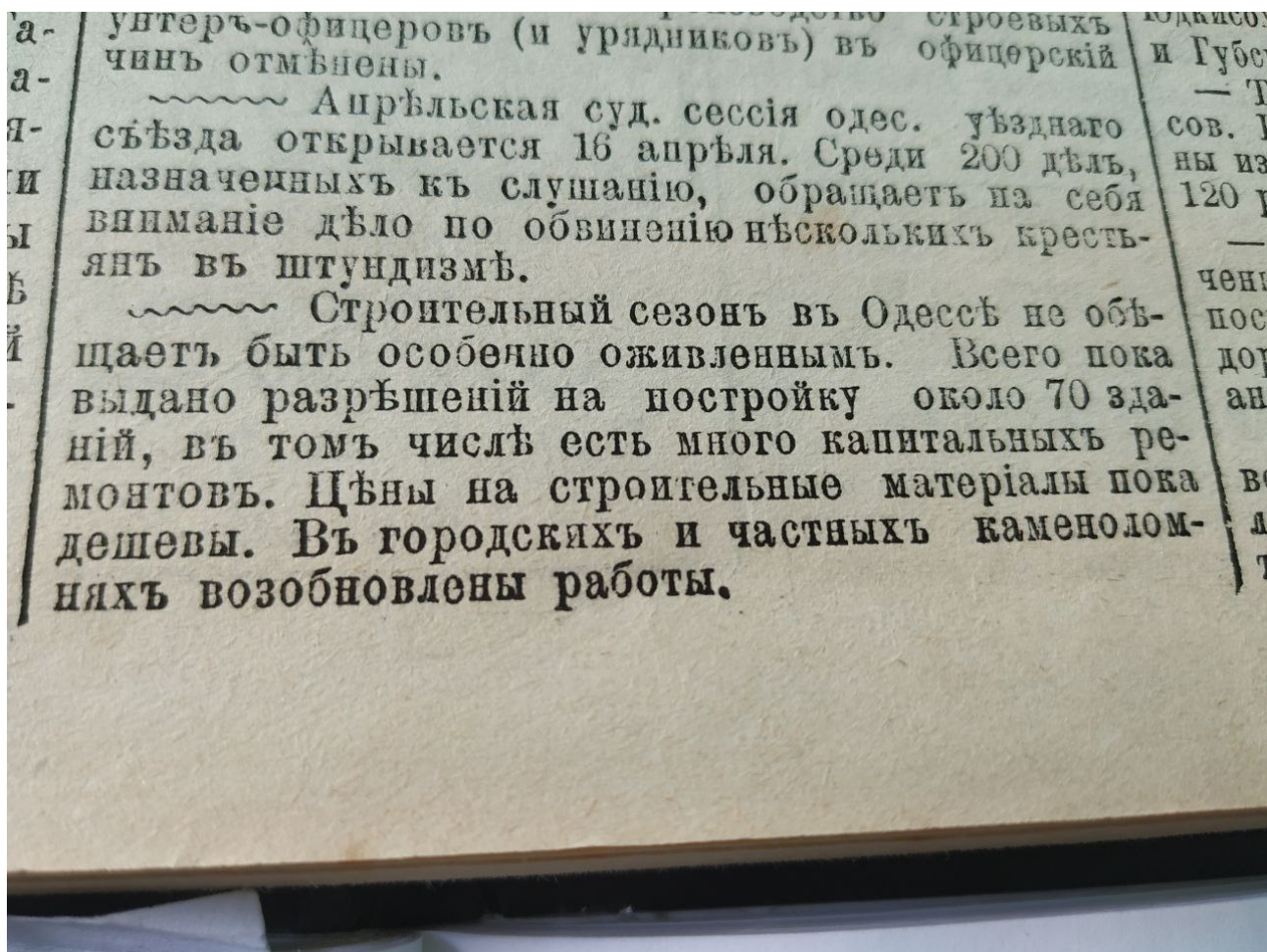
4	Слоб. – Романівський	-	1	4	1
5	Петропавлівський	5	4	8	7
6	Михайлівський	3	2	6	3
7	Пересипській	5	2	9	3
8	Дальницький	-	1	4	-
	Всього	31	21	47	23

травень

№ п/ п	Поліцейські участки	1897		1896	
		З підписом архітектора	Без підпису архітектора	З підписом архітектора	Без підпису Архітектор а
1	Бульварний	6	2	6	2
2	Александровський	8	2	2	2
3	Херсонський	4	2	5	2
4	Слоб. - Романівський	4	2	8	-
5	Петропавлівський	16	4	1	3
6	Михайлівський	10	1	5	1
7	Пересипській	3	5	1	1
8	Дальницький	-	2	-	-
	Всього	51	20	28	11

Известия Одесской Городской Думы. Одеса: «Порядок». Т.1. 1897. 2139 с.

Додаток Б.

«Одесский листок». 1903. 14 квітня

Додаток В.

...доходности и др. ...
дителями, многіе хозяева приступили къ опрыскиванію своихъ садовъ парижскою зеленью. Бахчи и огороды пока находятся въ неопредѣленномъ положеніи.

Къ постройкѣ новой публичной библіотеки.

Вчера, подъ предѣлательствомъ гор. головы П. А. Зеленаго, состоялось совѣщаніе по вопросу о постройкѣ новаго здания гор. публичной библіотеки. Въ совѣщаніи приняли участіе: попечитель гор. публичной библіотеки графъ М. М. Толстой, членъ гор. управы П. Т. Климовичъ, библіотекарь М. Г. Попруженко, помощникъ библіотекаря Л. М. де-Рибасъ, гор. архитекторъ Ф. П. Нестурхъ и др. Между прочимъ, въ совѣщаніи поднятъ былъ вопросъ объ объявленіи конкурса на составленіе плана и проекта постройки новаго здания библіотеки. Не предвѣшая вопроса о конкурсѣ, рѣшено поручить гор. архитектору Ф. П. Нестурху и библіотекарю М. Г. Попруженко подготовить планы и, вообще, разработать проекты будущаго здания. Если потребуется гг. Попруженко и Нестурхъ будутъ командированы для детальнаго осмотра харьковской публичной библіотеки. При этомъ М. Г. Попруженко заявилъ, что у администраціи нашей публичной библіотеки имѣются планы и другіе матеріалы по оборудованію харьковской, херсонской и нѣкоторыхъ заграничныхъ библіотекъ. Затѣмъ, членомъ гор. управы П. Т. Климовичемъ внесено было предложеніе о томъ, чтобы передъ гор. думой возбуждено было ходатайство объ отчисленіи изъ суммы, назначенной изъ 10-ти-мил. займа на постройку новаго здания гор. публичной библіотеки около 10.000 руб. на разработки на гор. каменоломняхъ плиты для фундамента будущаго здания; благодаря этому, плита хорошо высохнетъ. Совѣщаніе стлжило это предложеніе, до представленія необходимыхъ данныхъ гг. Попруженко и Нестурхомъ. По вопросу о матеріалѣ, изъ котораго будетъ построено здание, совѣщаніе высказалось, что оно должно быть кирпичное въ отдѣленіи, назначенномъ для книгохранилища. Совѣщаніе рѣшило также просить гор. думу, чтобы весь полезный строительный матеріалъ, который получится отъ 2-го отдѣленія гор. больницы, на мѣстѣ котораго будетъ сооружена библіотека, предоставленъ былъ подъ постройку библіотечнаго здания.

Ветеринарное совѣщаніе.

огпускъ.

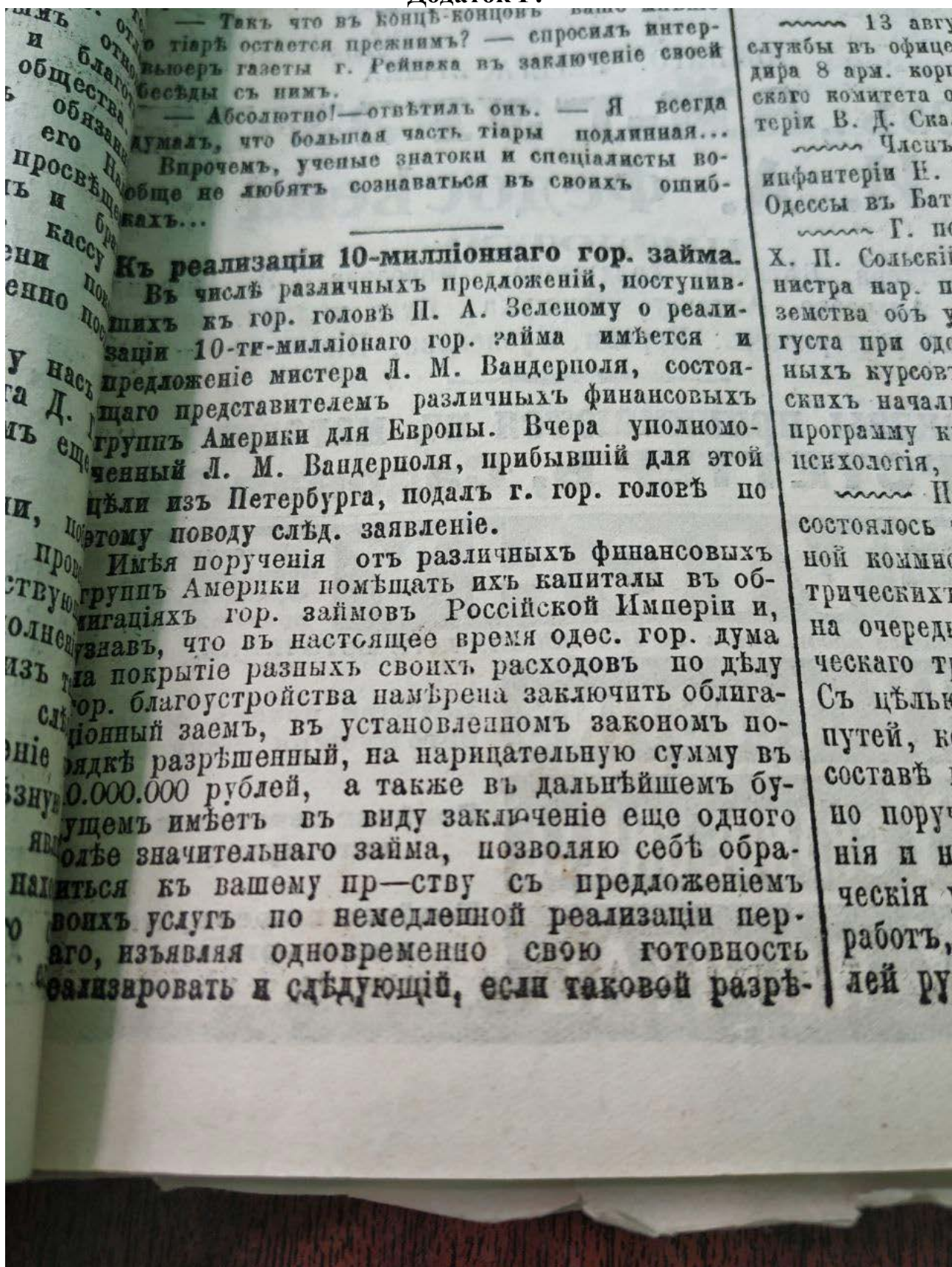
Назначенно собраніе членовъ одес. литераторамъ неприбытіемъ закончено на 10 мая.

А. А. Бойко
Кирпичниковъ
желательно по
бюсть или порт
жизни и дѣят
предшествовав
город. библіоте
одинъ альбомъ
нимъ краткіе

Одес.
лѣтняго пере
ствія. Въ пер
дательствомъ
ще собраніе
шее продолжа
ваго состава
Предсѣдате
сѣдатель одес
товарищемъ
Б. К. Дыно
Знаменскій
фельдъ, п
палаты ба
два избра
леній (гра
наго). Ви
никій.

Коршъ,
дицинск

Додаток Г.

«Одесский листок». 1904. 3 квітня

радарства.

собрания комитета
исполнительства
г. председатель
виноградства,
сель дворянства

результатомъ
винодѣловъ и
комиссія,

мледѣлія. Въ

ителі: синода,
таменту удѣ-

радари; всего

азсматривала

рковному ви-

подкоммис-

ательствомъ

Н. Марты-

тельствомъ

о загра-

ніе, что

ченіи тор-

сударства-

который

тъ, какъ

линь въ

храненія

ь тѣмъ,

анныхъ

Затѣмъ,

омленія

иваніи

на по-

скаго.

ія вы-

зомъ,

Князь

став-

го об-

емъ-

тава для избранія наиболее достойнаго члена
правления, а теперь предлагают не провоздольть
выборамъ въ этомъ собраніи. Кричатъ, что буд-
то отечество въ опасности. Страшно слушать эти
слова изъ устъ уполномоченнаго. Заявляю, что у
насъ дѣла прекрасныя и отсутствіе одного члена
правления не можетъ отразиться на дѣлахъ обще-
ства. Если-бы сами уполномоченные поменьше
говорили въ собраніяхъ-же о какихъ-то нелѣ-
пныхъ слухахъ, то и другіе объ этомъ не распро-
странялись-бы.

Собраніе большинствомъ 20 противъ 16 гол.
постановило выборы отложить.

Новая мостовая.

Изъ 10-милліоннаго займа предназначена, какъ
извѣстно, значительная сумма на перемощеніе и
замощеніе новыхъ улицъ. При осуществленіи
этихъ работъ имѣется въ виду отдавать преиму-
щество безшумнымъ мостовымъ. Въ этомъ смыслѣ
городу сдѣланъ уже рядъ предложеній. Послед-
нее предложеніе сдѣлано турецко-под. Маньяномъ
Эффенди, химикомъ, изобрѣвшемъ особый спо-
собъ предохраненія дерева отъ гніенія и при-
данія ему плотности. Комиссія по замощенію и
канализаціи, по предложенію П. Г. Климовича,
признала желательнымъ ассигнованіе до 3 т. р.
на устройство на площади въ 100 кв. саж. опыт-
ной мостовой изъ дерева, обработаннаго по спо-
собу М. Эффенди, но къ устройству мостовой
должно быть приступлено не ранѣе того, какъ
лабораторными изслѣдованіями будетъ установ-
лено, что дерево, обработанное по новому спо-
собу, дѣйствительно приобретаетъ тѣ качества,
о которыхъ говоритъ г. Эффенди. По расчету
обработка дерева новымъ составомъ обойдется
всего лишь около 4 руб. на кв. сажень. Затѣмъ,
членъ гор. управы П. Г. Климовичъ заявилъ,
что окончательное обсужденіе общаго вопроса о
выработкѣ программы предстоящихъ работъ по
перемощенію и новому мощенію улицъ на счетъ
суммъ займа будетъ поставлено на очередь не-
медленно по полученіи предложеній отъ общества
по устройству мостовыхъ изъ прессованнаго ас-
фальта и триндадской брусчатки, а опыты съ
мостовой изобрѣтенія г. Эффенди будутъ слу-
жить указаніемъ для будущаго перемощенія
улицъ.

О воспрещеніи публичныхъ гипнотиче- скихъ представленій.

Нѣсколько времени назадъ, общество врачей
въ Новгородѣ обратилось въ министерство внут-
реннихъ дѣлъ съ ходатайствомъ о воспрещеніи
въ Россіи производства публичныхъ гипнотиче-

пожертвованныхъ Л. Н. Толстого
кишин. евреевъ, «Бур.» соот-
ветный нашъ писатель обратилъ
городскому головѣ и къ дѣ-
леніемъ о сочувствіи свое-
объ ужасѣ передъ зѣбрет-
ванія противъ ихъ вино-
Л. Н. Толстого присоеди-
ки. С. Н. Трубецкой, и
проф. Н. А. Умовъ, къ
В. Давыдовъ и проф.

Въ списокъ

пихъ въ редакцію «Н

евъ г. Кишицева нах

режденія: графъ Г. А.

С. А. Трубецкой 10

подавателей виленск

45 к., отъ служащи

паніи «Надежда» 30

поступило отъ прок

Кукуранова 200 р.

черезъ жену проф.

вы 25 р. и отъ I

помощь пострадав

кахъ въ Кишинѣ

наго Креста въ

вамъ «Бес. Губ.

нія: отъ мелит

та—660 р. 50

собр. евреями

реевъ и христ

К. въ трехъ

лова изъ Сум

ступившими

12½ к., Че

ны русскихъ

вымъ киши

и отъ М.

С

стерствомъ

почетитель

Додаток Д.

Копия
№ 1006
Канцелярия Канцелярско-Исполнительного Управления
Исполнение

ОДЕССКАЯ ГОРОДСКАЯ УПРАВА
 СТРОИТЕЛЬНОЕ ОТДѢЛЕНИЕ.

ТРЕБОВАНИЕ № *7* 51

выдано прошу *Сидорова Е. Шапорова и Арзамасова*
 отпустить нижепоименованные предметы:

ОБОЗНАЧЕНИЕ ПРЕДМЕТОВЪ	Количество	ПРИМѢЧАНІЕ
<i>основ. досокъ 5/4 x 1 верш. поцелованъ</i>	<i>50 ш</i>	<i>Для исправленія водосточнаго на Мещинской</i>
<i>досокъ 3/4 x 3 саж. сводовые</i>	<i>20 ш</i>	<i>для</i>
<i>Подъ росписку Училища</i>		

97/4
12 14 4

114
14

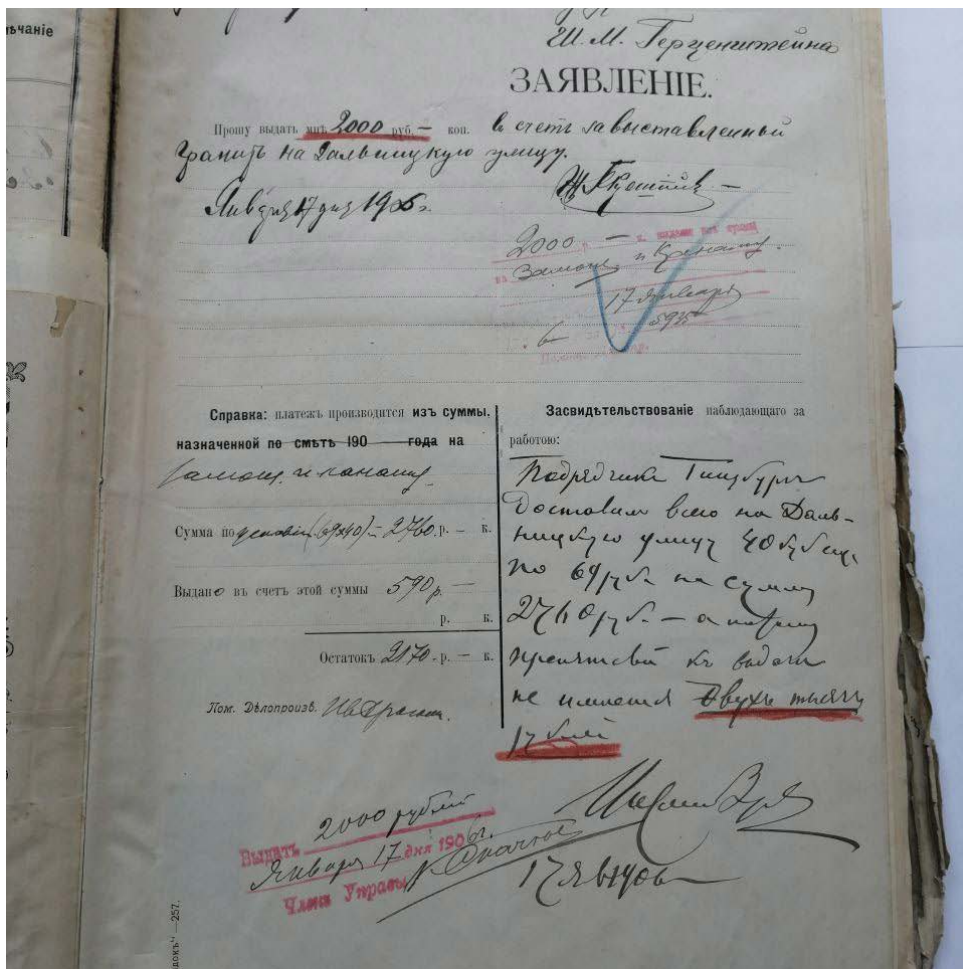
95-63

1906 г. *Июль 3* дня.

Членъ Управы *К. Орлов*

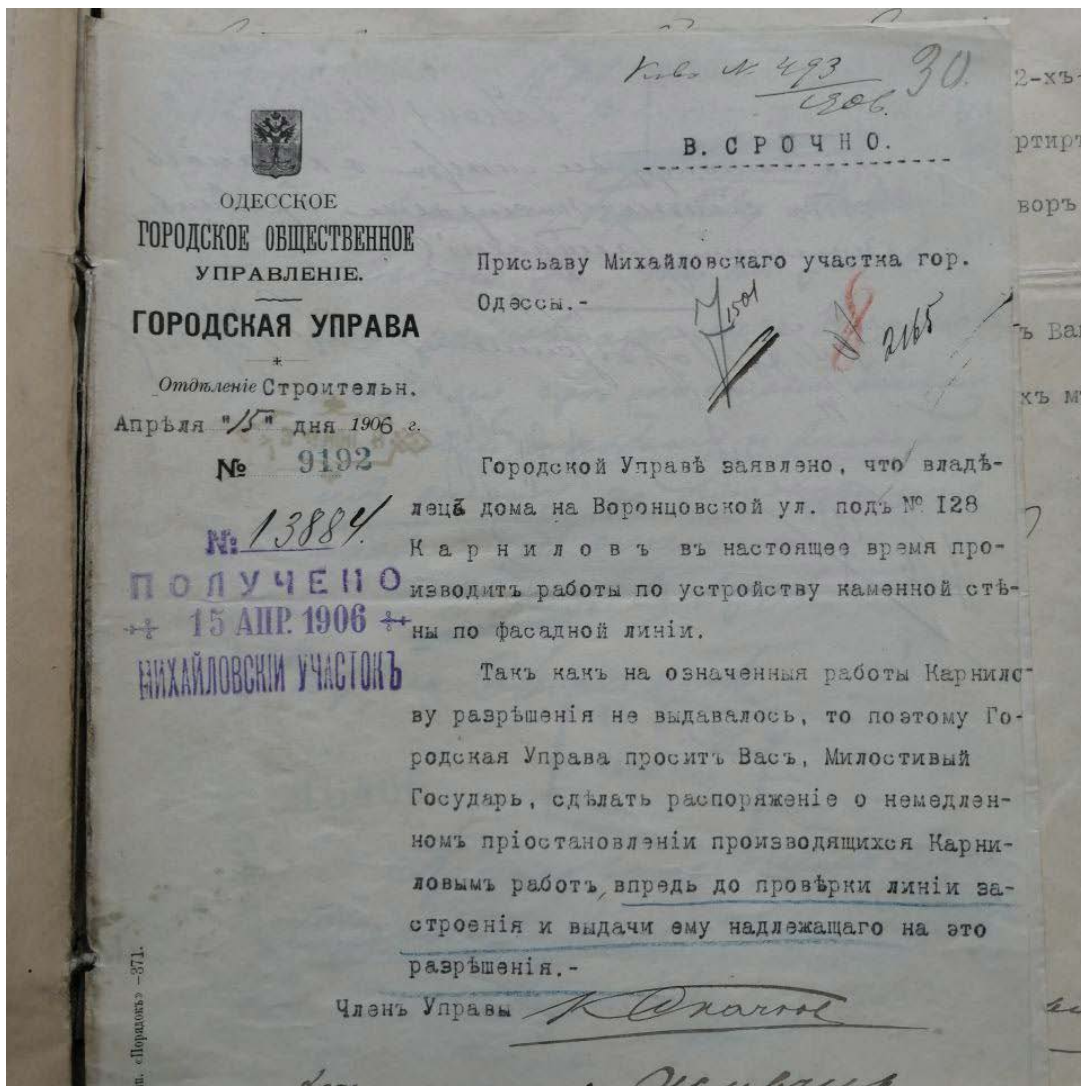
ОДЕССКАЯ ГОРОДСКАЯ УПРАВА. СТРОИТЕЛЬНОЕ ОТДѢЛЕНИЕ. ОДЕССА.

Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 176 (Замощение улиц и площадей). – 74 арк.

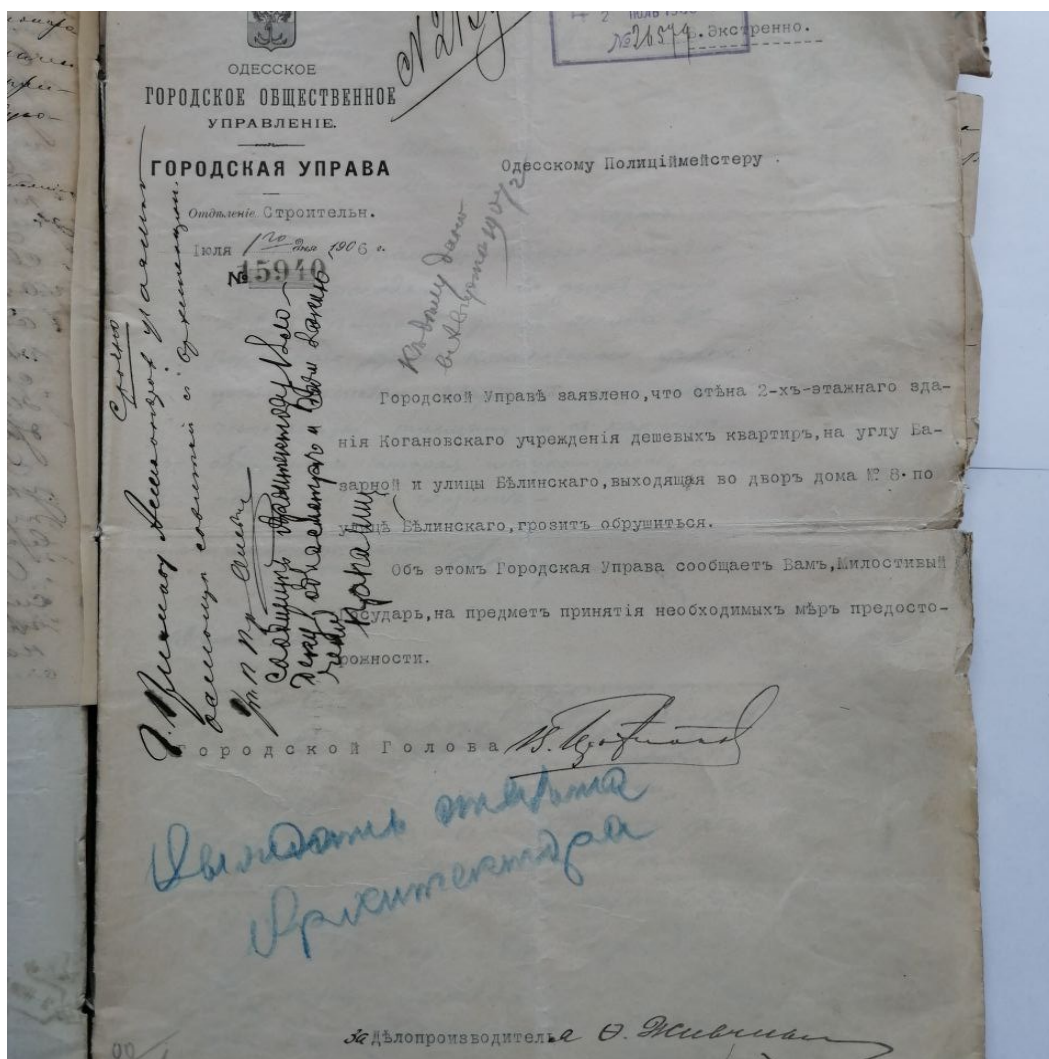
Державний архів Одеської області, ф. 16 (Міська Управа), оп. 82, спр. № 176 (Замощение улиц и площадей). – 74 арк.

Додаток Ж.

Державний архів Одеської області, ф. 16, оп. 82 (Міська Управа), спр. № 215 (Надзоры за частными постройками). – 234 арк.

Додаток 3.

Державний архів Одеської області, ф. 16, оп. 82 (Міська Управа), спр. № 215
(Надзори за частними постройками). – 234 арк.